

MATERIÁLIE

Obranný štít neboli „wehrschild“ z obce Leskovec nad Moravicí

Abstract

The study focuses on the description of the new acquisition of the historical workplace of the Silesian Museum – a defensive shield from the village of Leskovec nad Moravicí in the Bruntál region. The artifact is interpreted in the broader context of the transformation of social care during World War I, and the historical context of the creation of similar monuments not only in Austria-Hungary, but also in the German Empire is not neglected. Attention is also paid to other analogous symbolic depictions related to charitable activities in the region of Austrian Silesia.

Keywords: Silesia, Austria-Hungary, Leskovec nad Moravicí, Opava, World War I, Wehrschild, defensive shield, army, 1st Infantry Regiment „Kaiser“

První světová válka se od předchozích válečných konfliktů lišila v mnoha ohledech. Jedním z nich byl dalekosáhlý celospolečenský dopad postihující celou populaci. Kombinace všeobecné branné povinnosti, zavedené v zemích habsburské monarchie od roku 1868, a vývoje nových zbraní, které představovaly mnohem větší riziko poranění či usmrcení, nepřímo ovlivňovala široké spektrum civilního obyvatelstva, které jinak nebylo bojovými operacemi bezprostředně ohroženo. Systém státního sociálního zabezpečení nebyl v prvních válečných letech připraven ani na tak masivní příliv práce neschopných vojenských vysloužilců, ani na značný nárůst počtu rodin a jednotlivců, kteří kvůli tragickým okolnostem přišli nejen o blízkou osobu, ale též o zdroj příjmů. V této souvislosti v prvních válečných letech zaznamenáváme vznik řady podpůrných spolků a charitativních aktivit zaměřujících se mimo jiné také na podporu příbuzných zabitých či těžce raněných vojáků.¹

A právě s válečnými charitativními aktivitami souvisel vznik pozoruhodných památek, jež na první pohled upoutají svou specifickou formou. Dochované figury, štíty či další symboly charakterizuje pobití povrchu železnými hřeby různorodého materiálového složení, barev a forem.² Do kategorie těchto památek, jejichž vznik se téměř bez výjimky omezoval na jazykově německé prostředí, spadá také nedávná akvizice historické podsbírký Slezského zemského muzea. V roce 2022 byl zakoupen branný štít neboli „wehrschild“³ pocházející z obce Leskovec nad Moravicí v dnešním okrese Bruntál⁴ a stal se tak po „wehrschildu“ města Opavy⁵ druhým artefaktem svého druhu v této muzejní sbírce. Impulzem ke vzniku širokého spektra těchto památek nejen v habsburském soustátí byla veřejná prezentace figury rytíře, jež se 6. března 1915 dočkala slavnostního odhalení na vídeňském náměstí Schwarzenbergplatz. Autorem více

1 Verena PAWLOWSKY – Wendelin HARALD, *Die Wunden des Staates. Kriegsoffer und Sozialstaat in Österreich 1914–1938*, Wien – Köln – Weimar 2015, s. 14–23.

2 Z obsáhlé literatury k tématu neaktuálněji Martin KRONENBERG, *Eisern war die Zeit! Kriegsnagelungen in der Donaumonarchie Österreich-Ungarn 1914–18*, Hannover 2021.

3 V kontextu české literatury jsou jako synonyma užívány pojmy branný štít, obranný štít, válečný štít či wehrschild.

4 Slezské zemské muzeum (dále SZM), Historické pracoviště (dále HP), př. č. H 10/23/2023.

5 SZM, HP, př. č. H 50/1966. Štít nesoucí na svém středu znak města Opavy byl zhotoven nákladem opavského stavitele a radního Aloise Geldnera. K jeho slavnostnímu odhalení došlo před opavským „Schmetterhausem“ 13. června 1915. Poté byl uchovávan v prostorách staré opavské radnice. Po vzniku Československa se stal součástí sbírky opavského Městského muzea, do níž byl pod evidenčním číslem 6439 zapsán počátkem roku 1919. Po druhé světové válce a převodu torza sbírek někdejšího Městského muzea do správy nově konstituovaného Slezského muzea se artefakt stal součástí uměleckohistorických sbírek. Odtud byl v roce 1966 spolu s konvolutem dalších předmětů z téže instituce – bez indikace původní proveniencie – převeden do sbírky teprve nedávno nově ustaveného historického pracoviště Slezského muzea. K provenienci viz SZM, Uměleckohistorické pracoviště, *Katalog des Stadt Museums in Troppau*, 1913–1921, Nr. 6, s. 47.

než tři metry vysoké skulptury z lipového dřeva byl známý vídeňský sochař Josef Müllner (1879–1968).⁶ Během slavnosti účastníci do hmoty sochy zatloukali hřeby. K aktu jako první přistoupili přední reprezentanti císařského domu, armády a zástupci habsburských válečných spojenců – rakouský arcivévoda Leopold Salvátor Rakousko-Toskánský spolu s německým a tureckým vyslancem. Tito hodnostáři měli do sochy zatlouct hřeby zlaté. K nejdůležitějším mecenášům slavnosti patřil habsburský arcivévoda Petr Ferdinand Toskánský, který na potřeby fondu pro ovdovělé ženy a osiřelé děti věnoval sumu 18 000 korun.⁷ Jejich příklad pak následovali nejen další prominenti, ale i přispěvatelé z řad široké veřejnosti, kteří si k tomu účelu mohli zakoupit hřeb v hodnotě jedné koruny. Jen během prvního dne bylo do sochy zatlučeno na 5 000 hřebů. Výtěžek celé podpůrné akce měl po týdnu činit více než 700 000 korun.⁸

Obr. 1: *Wehrschild z obce Leskovec nad Moravicí, 1915, dřevo, kov. SZM, Historické pracoviště, př. č. H 10/23/2023.*

6 Gunda ACHLEITNER, *Der Wehrmann in Eisen. Nägel für den guten Zweck*, Wien 2014, s. 3–35.

7 Wiener Zeitung, 6. 6. 1915, s. 4–5.

8 Österreichs Illustrierte Zeitung 26, 28. 3. 1915, s. 621.

S postupujícím konfliktem v dalších letech slábla i vlna patriotického nadšení a ochota civilního obyvatelstva participovat na aktivitách jakkoliv spjatých s válkou.⁹ Vliv vídeňského příkladu však byl v roce odhalení figury enormní, a to nejen v Rakousku-Uhersku, ale také v Německé říši. Zde roli podobně vlivného předobrazu na podzim roku 1915 sehrálo odhalení sochy „Železného Hindenburga“. Pro umístění gigantického, dvanáct a půl metru vysokého zpodobnění polního maršála a pozdějšího německého prezidenta Paula von Hindenburg, jež se rovněž dočkalo pobití hřeby, bylo vybráno prostranství před berlínským Vítězným sloupem.¹⁰ Samotný zvyk rituálního zatloukání hřebů kořenil hluboko v předmoderním období. Již během středověku byly různé hřeby a hřebíky, tehdy poměrně cenné zboží, zatloukány do křížů či kmenů stromů jako votivní dary. Jeden exemplář takového středověkého kmenu pobitého hřeby, později užitého jako domovní znamení, byl v době první světové války dobře znám ze samotného centra vídeňské metropole.¹¹ Jak bylo sděleno výše, k výrobě a veřejné prezentaci analogických symbolů docházelo na mnoha místech bez ohledu na další lokální kontext. Pro zájemce o zřízení takovéto symbolické figury byla německým sochařem a řezbářem Gottholdem Riegelmannem sepsána dokonce brožura publikující praktické rady včetně položkových rozpočtů a zobrazení vzorů možných řešení pro realizaci těchto monumentů.¹² Ačkoliv ikonografie užitých motivů vychází primárně z prostředí říšského Německa, nalezneme zde i dostatečně obsáhlý rezervuár obecně germánské symboliky, užívané zhusta také na obdobných památkách v zemích habsburského soustátí. Mezi vyobrazeními obecné formy monumentu pochopitelně nechybí ani častý motiv štítu. Běžné jsou rovněž variace na různé formy stél, hradebních zdí či munice. Absentuje však oblíbený motiv rytíře, který byl běžný i v říšskoněmeckém prostředí.¹³ V samotném Rakousku-Uhersku vznikla široká plejáda rozmanitých pojednání rytířů/wehrmannů a Rakouské Slezsko v tomto ohledu nebylo výjimkou. V provinčním slezském Javorníku místní umělec Johann Haschke vytvořil zmenšenou repliku vídeňského předobrazu.¹⁴

Jak o typologii a množství obdobných artefaktů v Rakouském Slezsku, tak i o pořadateli sbírky nás zpravuje soupis „wehrschildů“, jež byly v regionu prezentovány v letech 1916–1918.¹⁵ Dokument byl určen slezské odnoži Rakouského vojenského vdovského a sirotčího fondu, který byl v rámci schvalovacího procesu spolu se Zemskou vládou slezskou o těchto iniciativách informován. Strojopisný seznam čtyřiačtyřiceti případů, doplněný

9 Maureen HEALY, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*, Cambridge 2004, s. 13–16.

10 Gerhard SCHNEIDER, *In eiserner Zeit. Kriegswahrzeichen im Ersten Weltkrieg*, Schwabach im Taunus 2013, s. 137; Karl Robert SCHÜTZE, *Der eiserne Hindenburg. Bildergeschichte in Postkarten. Chronologie der Ereignisse und Berichte*, Berlin 2007.

11 Ortoľ HARTL, *Die Ergebnisse der Untersuchungen*, Der Stock im Eisen, Wiener Geschichtsblätter 32, Sonderheft 1/1977, s. 67–70.

12 Gotthold RIEGELMANN, *Der Stock im Eisen – Praktische Ratschläge zur Errichtung einfacher Nagelholzmale mit Ideen-Skizzen und Kostenberechnungen*, Berlin 1915.

13 Za všechny uvedme alespoň známý příklad Wehrmanna z Lipska, viz Diätlinde MUNZEL-EVERLING, *Kriegsangelungen, auch Wehrmann in Eisen, Nagel-Roland, Eisernes Kreuz*, Wiesbaden 2008.

14 Ondřej HANIČÁK, *B19 – Rytíř ochránce, tzv. Wehrmann*, in: Pavel Šopák (ed.), *Neklidné století. České Slezsko a Ostravsko od první světové války do listopadu '89*, Opava 2015, s. 85.

15 Zemský archiv v Opavě (dále ZA v Opavě), fond Slezský zemský spolek Rakouského vojenského vdovského a sirotčího fondu Opava, kart. 5, inv. č. 118. Charakteristika pramene publikována viz Karel MÜLLER, *B20 – Seznam „wehrschildů“ vystavených v letech 1916–1918 ve Slezsku*, in: P. Šopák (ed.), *Neklidné století*, s. 86–87.

v závěru rukopisnými přípisy o sedmi dalších exemplářích, zhotovených v rozmezí let 1917–1918, zmiňuje celkem čtyřicet lokalit, přičemž na prvním místě je jmenován „weherschild“ obce Spachendorf, tedy Leskovce nad Moravicí. Jako iniciátor charitativní sbírky je uvedena druhá rezervní rota 1. pěšího pluku „Kaiser“. Totožný pluk je jmenován také u „weherschildů“ obce Lichnov na Krnovsku a rekonvalescenčního oddílu vojenské jednotky v Bruntále. Poslední jmenovaný exemplář se dochoval dodnes a je součástí sbírky bruntálského muzea.¹⁶

Dochovaný štít z Leskovce nad Moravicí je vyroben z trojice navzájem spojených lipových desek o tloušťce čtyři centimetry. Vrchní hranu štítu utváří nízký reliéf stylizované císařské koruny, na niž po obou stranách navazují zvlněné stuhy s trásněmi. Ty poté přecházejí ve vnější obrubu štítu, v jehož středovém poli je vyřezán reliéf habsburského orla, který na celé šíři hrudi nese prsní štít s vykrajovanými okraji. Dvojhavý korunovaný orel černé barvy třímá v pařátech meč se žezlem a říšské jablko. Celek kompozice vycházel z malého státního znaku Rakouska-Uherska. Absentuje však vyobrazení Řádu zlatého rouna a také znaku habsbursko-lotrinské dynastie.¹⁷

Prsní štítek orla je v případě leskoveckého „weherschildu“ pojednán jako vpadlé pole vyplněné níže transliterovaným nápisem utvářeným z hlaviček hřebíků černé a zlaté barvy: „*K. u K. I. [nfanterie] R. [egiment]; KAISER; II ERS. [etz] KOMP. [anie]; SPACHEND[orf]; KRIEGSJAHR; 1914–15.*“¹⁸ Vnější postranní obruby štítu jsou lemovány masivnějšími hřeby s kovanými hlavičkami. Vlastní plocha obruby je perforovaná pravidelným rastrem děr, do nichž byly později zatlukány hřebíky. Stejně je pojednaná plocha štítu kolem figury orla. Do obruby pak byly zabíjeny větší hřebíky mosazné barvy, do plochy štítu pak menší kovové. Při zatlukání hřebíků se postupovalo vždy od vrchu směrem dolů, přičemž předběžně zamýšlená celková plocha byla využita jen z menší části. Dle zabarvení dřeva od korozních produktů lze usuzovat, že v ojedinělých případech došlo k druhotnému vyjmutí jednotlivých hřebíků.¹⁹ Většina z takto připravených otvorů však nebyla využita. Na obvodu štítu jsou vyryty litery prozatím bližší neidentifikované zkratky „*MvM*“. Na rubové straně, ponechané v původní barvě dřeva, jsou tužkou jednak provedeny rysy související patrně s konstruováním štítu, jednak je zde ve sloupci poznamenán rozdílnými rukopisy soubor jmen sedmi osob, které ve většině případů doplňuje datum 31. května 1916. Jen částečně čitelný rukopisný záznam konkretizuje jména: „*Thannel Ferencz*; [nečitelný titul – pozn. aut.] *F. Rohsmanith*; *Inf. J. Pelikan*; *Rober Hoheisel*; *Donnath* [?], dále nečitelné: „*Inf. J. Krieger*; *Gustav Bittmann*.“ Podpisy patří osobám, které se nejpravděpodobněji podílely na výrobě štítu. Tomu napovídá jejich profese. Robert Hoheisel

16 Igor HORNIŠER, *Znak oddílu rekonvalescentů pěšího pluku č. 1 „Kaiser“ v Bruntále*, in: P. Šopák (ed.), *Neklidné století*, s. 82.

17 Aleš BROŽEK, *Lexikon vlajek a znaků zemí světa*, Praha 2003, s. 159.

18 Zvolená symbolika zcela konvenuje skutečnosti, že zhotovitelem leskoveckého „weherschildu“ byla vojenská jednotka. Analogickou podobu můžeme doložit například u dnes pouze fotograficky dokumentovaného „weherschildu“ z Nového Jičína, za jehož objednávkou stála rovněž armáda, viz Radek POLÁCH, *Zeměbranecký pěší pluk č. 16 Krakov (střelecký pluk č. 16) a jeho působení v Novém Jičíně*, *Vlastivědný sborník Novojičínska* 68, 2018, s. 43–60. Uvedené rovněž vysvětluje, proč v případě leskovecké památky nebyla uplatněna komunální symbolika obvyklá u štítů, jejichž vznik podnítl právě zájem municipalit.

19 Restaurátorská zpráva či jiná dokumentace úprav nebyla při akvizici sbírkového předmětu předána. Jeho současný stav však již při primárním empirickém ohledání napovídá, že konzervovány byly jak dřevěné, tak kovové části. Nejpravděpodobněji byly druhotně upravovány také povrchové barevné vrstvy reliéfní výzdoby.

byl stolařským mistrem z Bílčic,²⁰ Josef Pelikan železárenským dělníkem z obce Bílý Potok,²¹ Gustav Bittmann se živil opět jako stolař v Bílčicích,²² Josef Rossmann byl písmomalířem z Razové²³ a Josef Krieger stolařem z Opavy.²⁴ Zkratky před jmény napovídají, že J. Pelikan a J. Krieger byli v době realizace štítu ve vojenské službě, a to v hodnosti vojína. Uvedené datum pak nejpravděpodobněji značí dokončení štítu před jeho předáním veřejnosti.

Ve spodní části štítu je diagonálně opět odlišným rukopisem zaznačen separátní nápis „*Kobiela Adolf; Odrau; Östr. Schlesien*“. Posledně zmíněný nápis určuje patrně autora ideového návrhu zpracování a nejspíše též zpracování řezbářských detailů leskoveckého „wehrschildu“, kterým byl Adolf Kobiela (1889–1974),²⁵ bratr známějšího oderského malíře a sochaře Rudolfa Kobiely.²⁶ A. Kobiela se po absolvování měšťanky mezi roky 1903–1907 vyučil štafirerem a pozlačovačem. Nabyté dovednosti následně zdokonaloval jako pomocná síla nejprve v dílně svého otce a pak, mezi lety 1911–1914, ve Vídni a Klagenfurtu. Během první světové války – od začátku roku 1915 do roku 1918 – sloužil v rakousko-uherské armádě, a to právě v řadách jednotek 1. pěšího pluku „Kaiser“.²⁷ V meziválečném období se živil jak praktikováním vlastní uměleckořemeslné profese, tak jako zaměstnanec ve Vítkovických železárnách či oderské továrně Optimitt. Pobýval rovněž v zahraničí, konkrétně v Berlíně. V dané souvislosti je podstatné, že se i nadále zabýval uměleckou tvorbou a restaurátorskými pracemi. Nejprve v Městském muzeu v Novém Jičíně, od roku 1940 pak v Říšském župním muzeu v Opavě.²⁸ Své umělecké vlohy a řemeslnou zručnost nepochybně zúročil také při výrobě leskoveckého „wehrschildu“.

Podobně jako v metropolitní Vídni či v dalších významnějších městech monarchie provázela i v Leskovci nad Moravicí odhalení „wehrschildu“ okázalá slavnost, o jejímž průběhu nás zpravuje článek v denním tisku.²⁹ Ta se dle relace zpravodaje měla odehrát 1. června 1916. „Wehrschild“ byl ozdoben dekorací z jedlového chvojí a dubových listů a vystaven v zahradě leskoveckého fojtství. Během samotného aktu jeho odhalení, který vedli velitelé druhé rezervní roty a velitel praporu major Gerog Roshirt, zazněla rakouská císařská hymna. Po slavnostním proslovu, objasňujícím účel a smysl „wehrschildu“, byl artefakt jménem místní samosprávy zdejšími faráři Klementem Cigosem převzat do péče obce Leskovec. Po odhalení štítu přistoupili přítomní vojenští velitelé, zástupci obce a další hosté k samotnému zatloukání

20 ZA v Opavě, fond Sběrka matrik Severomoravského kraje, inv. č. 11431, sign. Br VI 14, původce: Leskovec nad Moravicí, římskokat. f. ú. 1855–1937, s. 364. Za konzultaci bližší identifikace osob patří dík Jiřímu Peterkovi ze Zemského archivu v Opavě.

21 Státní okresní archiv Bruntál (dále SOKA Bruntál), fond Okresní úřad Bruntál, sčítací operáty z roku 1921, dodatky, Vrbno-Železná, dům čp. 86, kart. 480, inv. č. 798.

22 SOKA Bruntál, fond Okresní úřad Moravský Beroun, sčítací operáty z roku 1921, Bílčice, okres Dvorce, dům čp. 97, kart. 205, inv. č. 57, karton 205.

23 Státní okresní archiv Opava, fond Okresní úřad Opava, Gemeinde-Matrik vom Jahre 1891, Jaktar Vorstadt, dům čp. 281, kart. 161, inv. č. 1184.

24 Tamtéž, Gemeinde-Matrik, Jaktar Vorstadt, dům čp. 57, kart. 412, inv. č. 1412.

25 Státní okresní archiv Nový Jičín, fond Okresní úřad Nový Jičín, inv. č. 711, arch sčítací, ulice Pfortgasse, dům čp. 597, byt č. 5.

26 P. ŠOPÁK, *Poznámky k dílu Rudolfa Kobiely*, Vlastivědný sborník Novojičínska 60, 2010, s. 126–136.

27 *Erinnerung an den ersten Weltkrieg v. Adolf Kobiela*, Heimatbrief der Stadt Odrau und Umgebung 1959/62, s. 10.

28 ZA v Opavě, fond Říšské župní muzeum, kart. 4, inv. č. 201.

29 Freudenthaler Zeitung 13/48, 14. 6. 1915, s. 5.

hřebů. Hudební doprovod během vlastního odhalení monumentu a následné slavnosti zajišťovala rezervní plukovní hudba 1. pěšího pluku „Kaiser“. Žurnalista v závěru svého příspěvku uvedl, že v době jeho publikování, tedy po čtrnácti dnech od popisované slavnosti, bylo prostřednictvím zakoupených a zatlučených hřebů získáno 2 000 korun. Shromážděná suma byla předána vdovskému a sirotčímu fondu padlých vojáků 1. pěšího pluku „Kaiser“. Obdobně koncipované festivity provázely také veřejné prezentace dalších monumentů, například výše vzpomínaný „wehrschild“ totožné vojenské jednotky z Lichnova, který byl dle relací dobového tisku slavnostně odhalen 28. května téhož roku.³⁰

Leskovecký „wehrschild“ rozhojňuje jednak počet fyzicky dochovaných památek svého druhu, které jsou schraňovány v depozitářích regionálních sbírkotvorných institucí,³¹ jednak představuje další památku svázanou s 1. pěším plukem „Kaiser“, který byl po delší čas dislokován v hlavním zemském městě Opavě. Prestiž vojenské jednotky zvyšovala také numerická specifikace číslicí 1, kterou byla konkretizována od zavedení číselného značení vojenských pluků za tereziánských reforem. Majiteli pluku pěšího vojska, jehož dlouhá historie se začala psát již v roce 1715, kdy byl založen trevírským kurfiřtem a biskupem z Osnabrücku Karlem Ignácem vévodou Lotrinským, byli římsko-němečtí a posléze rakouští císařové. Nepřekvapí tedy, že při revizi systému čestných majitelů vojenských jednotek c. k. armády počátkem 70. let 19. století se symbolickým vlastníkem pluku stal císař František Josef I. Z této skutečnosti vycházelo německé zkrácené označení pluku „Kaiser Einser“.³² Prestižnímu statusu vojenské jednotky odpovídaly nároky na její symbolickou reprezentaci formou řady souvisejících monumentů, situovaných ve veřejných či poloveřejných prostorech nejen na Opavsku.³³ Kromě několika pomníků dochovaných in situ lze doložit také řadu památek dochovaných in fondo v depozitářích několika sbírkotvorných institucích. Vznik a další uchování mnohých z nich souvisí s patriotickým vzepětím a válečnou propagandou v letech první světové války.³⁴ V této souvislosti byla zcela zásadní výstava věnovaná dějinám pluku, která se v posledním válečném roce uskutečnila ve Slezském zemském muzeu. Některé zde prezentované exponáty včetně torza sbírky někdejšího plukovního muzea je možné

30 Tamtéž, s. 4–5.

31 Marek ŽVÁČEK, *Wehrschild, Wehrmann a podobné symboly z let 1915–1918 v Rakouském Slezsku*, bakalářská diplomová práce, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historických věd, Opava 2015. Díky záslužné heuristice jsou v práci využity také fyzicky dochované exempláře z regionálních muzejních sbírek. K uvedeným dochovaným regionálním příkladům z Javorníku, Jeseníku či Jablunkova je možné doplnit například nedávno restaurovaný exemplář „wehrschildu“ Města Albrechtic z krnovského Městského muzea. Městské informační a kulturní středisko – KRNOV, Městské muzeum, inv. č. D 28. Recentně byla publikována rovněž fotografie „wehrschildu“ prezentovaného v expozici muzea v Bohumíně viz barevná obrazová příloha textu Ivana KOLÁŘOVA, *Muzeum města Bohumína*, *Vlastivědné listy Slezska*, 2021, č. 1–2, s. 52–53.

32 Cajetan PIZZIGHELLI, *Geschichte des k.k. Infanterie-regimentes Kaiser Franz Josef, no. 1, 1716–1881*, Troppau 1881; *Kriegsbilder aus der Geschichte des K. und K. schlesischen Infanterie-Regimentes Kaiser Franz Joseph Nr. 1.*, Teschen 1894; Adolf WATZKE, *Zwei Jahrhunderte Kaiser-Infanterie. 1. Bändchen*, Troppau 1917; TÝŽ, *Kaiser-Infanterie. Brave Einser. 2. Bändchen*, Troppau 1917.

33 Jaromír INDRA, *Pomníky padlých, zemřelých a neznámých z 1. světové války na severní Moravě a ve Slezsku na stránkách dobového tisku*. Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 61/2, 2012, s. 153–182; TÝŽ, *Upomínky válečné historie slezského pěšího pluku č. 1 Kaiser* (2. část), *Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy*, 2012, č. 2, s. 7–10.

34 Ondřej KOLÁŘ, *První mezi rovnými: Sebe prezentace pěšího pluku č. 1 „Kaiser und König Franz Joseph I.“ 1914–1918*, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 67/1–3, 2018, s. 3–12.

identifikovat v současné sbírce Slezského zemského muzea.³⁵ Leskovecký „wehrschild“ tak v muzejní sbírce rozhojní počet tematicky spřízněných sbírkových předmětů dokumentujících historii této vojenské jednotky. V širších souvislostech pak dokládá charitativní aktivity a participaci civilního obyvatelstva na rozvoji sociálního zabezpečení v období první světové války a v neposlední řadě představuje jeden z veřejných projevů rakouského patriotismu.³⁶ Zcela na závěr vyjádřeme naději, že dotyčný nově tezaurovaný sbírkový předmět rozšíří nejen poznání hmotné kultury a souvisejících fenoménů let Velké války, ale bude v budoucnu využit rovněž k muzejní prezentaci.

PhDr. Ondřej Haničák
Slezské zemské muzeum
hanicak@szm.cz

35 Ondřej HANIČÁK, *Opavské legionářské muzeum. Několik poznámek k jeho historii a dalšímu osudu sbírkového fondu*, in: D. Hupko – L. Beneš (edd.), *Dokumentácia „osmičkových“ výročí v slovenských a českých múzeách. Rok 1918 a tie ostatné*, Banská Bystrica 2018, s. 179–180, pozn. č. 79.

36 P. ŠOPÁK, *Hrdinové a oběti. Hodnoty a příběhy. Muzejní reflexe první světové války na Moravě a ve Slezsku – Prolegomena k výzkumu*, *Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické* 68/1, 2019, s. 63–64.

Identifikace fotografií z henleinovského puče v září 1938 na Jesenicku

Abstract

The text examines origin of two photographs of a border crossing occupied by pro-Nazi insurgents during so-called Henlein uprising in Czechoslovakia in 1938. The two pictures were often published in wartime propaganda books, as well as in post-war literature with various and often incorrect descriptions. Preserved archival sources gave in Provincial Archive in Opava gave evidence that the photographs were taken in Vidnava in on September 22, 1938. The examined documents also revealed details about recidivist and insurgent Alfred Somman, who created anti-Czech paintings on the border crossing barrier and who was prosecuted by Czechoslovak authorities after 1945.

Keywords: Henlein uprising, Munich crisis, Jeseník region, Vidnava, photography

Dramatické události v září 1938 na Jesenicku se již staly předmětem řady odborných i populárně-naučných pojednání.¹ Navzdory tomu se dodnes objevují nepřesné informace, které vznikly poválečným ústním podáním anebo v důsledku domněnek, jež předešlé generace (často amatérských) badatelů neměly možnost ověřit v důsledku tehdejší nedostupnosti některých archivních pramenů. Takto se ustálilo několik dodnes opakovaně citovaných chybných údajů ohledně fotografií z míst pohraničních incidentů. Předkládaná krátká stať usiluje o upřesnění informací o okolnostech vzniku patrně nejznámějších dobových snímků, a to především na základě studia agendy Mimořádného lidového soudu (dále MLS) v Opavě, jež byla systematicky excerpována teprve v nedávné době.²

Díky uvedenému pramenu se v posledních letech podařilo upřesnit podrobnosti průběhu henleinovského povstání na Zlatohorsku a identifikovat některé z aktérů.³ Uvedený článek se zaměřuje na dvojici fotografií, jež jsou v komunitě badatelů a sběratelů, věnujících se událostem roku 1938, poměrně známé. O jejich provenienci však existuje vícero teorií. Ve sbírkách Vlastivědného muzea Jesenicka jsou kopie snímků uloženy s popiskem Vítězslava Zemana ze 70. let 20. století, podle nichž snímky vznikly v obci Adolfovice.⁴ Existují dokonce verze o jejich původu ze severních Čech apod. V publicistice byly fotografie nezdůvodněně používány pouze jako bližší nepopsaný ilustrační materiál, dokumentující atmosféru v pohraničí během Mnichovské krize.⁵

Samotný popis snímků o jejich provenienci mnoho nenapoví. Na obou fotografiích lze vidět československou hraniční závoru typu Ippen, vyráběnou od roku 1936 v Hradci Králové. V září 1938 šlo o rozšířený model používaný na řadě hraničních přechodů. V terminologii bezpečnostních sborů obranný prvek nesl označení zvláštní zařízení 128 H. „Ippenka“

1 Viz zejména Miloň DOHNAL – Zdeněk FILIP – František SPURNÝ, *Pátá kolona na severní Moravě*, Ostrava 1969; Julius GRAW, *Die Stadt Zuckmantel, Kreis Freiwaldau und Umgebung in der Sudetenkrise 1938*, Cloppenburg 2008; Jana HRADILOVÁ, „Domů do Říše!“ *Rok 1938 na Jesenicku ve světle literatury a pramenů SOKA Jeseník*, in: III. svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku. Historický seminář na téma Osudové osmičky v dějinách Jesenicka 20. století. Sborník referátů, Jeseník 2008, s. 19–41; Petr PROCHÁZKA, *Příběhy z pohraničí*, Jeseník 2007; Ivana KOŘOVÁ, *Bezpečnostně-politické poměry na Frývaldovsku v letech 1918–1938 očima pořádkového aparátu*, Slezský sborník 117/1, 2019, s. 43–70

2 Srov. Dušan JANÁK, *Činnost mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945–1948*, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 43/3, s. 245–283; Ondřej KOLÁŘ, *Mimořádný lidový soud v Opavě a „velká“ retribuce v západním Slezsku 1945–1948*, Opava 2021.

3 O. KOLÁŘ, *K soudním procesům s účastníky henleinovského povstání ve Zlatých Horách*, in: Jesenicko. Vlastivědný sborník 20, Jeseník 2019, s. 46–51.

4 Vlastivědné muzeum Jesenicka (dále VMJ), Historická podsbirka, inv. č. H/JE 3.517 a H/JE 3.529.

5 Takto jsou snímky prezentovány např. na vojensko-historických webech, dostupné z: <https://www.utekyavyhna-ni1938.cz/sled-udalosti/> a <http://muzeum1938.cz/ippen.html> [citováno ke dni 1. 2. 2023].

a na předmětných snímcích byla v době povstání pomalována protičeskými karikaturami a nápisy. Ty hanobily především osobu prezidenta Edvarda Beneše, jenž je zde zachycen hned třikrát – jednou v podobě prasete v cylindru, podruhé jako oběšenec na šibenici. Do třetice je Beneš ztvárněn, jak se snaží utéci s pytlíkem peněz, zatímco postava muže v německém kroji se jej pokouší lapit pomocí provazu. Ve všech třech případech je postava Beneše pro větší srozumitelnost opatřena popisem. Dále byla závora „ozdobena“ nápisem „I.X. 38.“, tedy datem odstoupení pohraničí Německu.

Potud se jedná o vcelku konvenční protičeskoslovenskou symboliku. Méně obvyklým dojmem působí nápis na čtvrté stěně závory, hanobící jakousi „zrádkyni lidu“, která si „zaslouží šibenici“. Text je doprovázen šipkou, patrně odkazující na bydliště osoby, které se nápis týká. Na obou fotografiích jsou u závory zachyceny postavy povstalců s pečotními puškami.

Dvojice fotografií vešly v širší známost již během válečných let. Zřejmě vůbec poprvé byly otištěny v propagandistické brožuře *Freiwaldau in der Wendezeit sudetendeutschen Schicksals*, vydané již v závěru roku 1938. Snímky zde byly popsány jen povrchně jako doklad hněvu „lidu“ vůči „zrádcům“. V poválečné době pak fotografie převzala řada badatelů a publicistů.

Informace o původu snímků poskytuje soudní spis MLS v Opavě z procesu s Alfredem Somannem, narozeným roku 1906 v Konrádově (tehdy Konradsdorf v Německu, dnes Konradów v Polsku) nedaleko Zlatých Hor.⁶ Somann trávil mládí dosti kočovným způsobem, živil se mimo jiné jako člen potulné divadelní společnosti a příležitostný stavební dělník. Během poválečného výslechu v březnu 1946 uvedl, že roku 1935 dobrovolně vstoupil do Sudetoněmecké strany (SdP). Udal také, že byl devatenáctkrát soudně trestán, především za rvačky a naposledy během okupace za zabití.

Obr. 1: Snímek ze soudního spisu MLS v Opavě zachycuje Alfreda Sommana při tvorbě nápisů.

ZA v Opavě, fond MLS, sign. Ls1437/46.

⁶ Dokument se nachází v Zemském archivu v Opavě, fond Mimořádný lidový soud Opava, sign. Ls1437/46.

Obr. 2: Jeden z propagandisticky publikovaných snímků hraniční závory ve Vidnavě.
Na fotografii pravděpodobně Alfred Sommann.
VMJ, inv. č. H/JE 3.529.

Obr. 3: Druhý ze snímků z Vidnavy, publikovaný během okupace.
V popředí pravděpodobně Alfred Somann.
VMJ, inv. č. H/JE 3.529.

Působí poněkud překvapivě, že Somann v roce 1946 iniciativně poskytl informace, jež mu mohly potenciálně uškodit, zvláště když nesouvisely s událostmi roku 1938, kvůli nimž byl vyslýchán. Nezvyklá otevřenost před vyšetřovateli snad byla důsledkem Somannova slabšího intelektu, ale nabízí se též varianta, že šlo o obrannou strategii. Pokud by obviněný dokázal vyvolat dojem, že je „pouze“ lehkovážným dobrodruhem a nikoliv kariéřním či přesvědčeným nacistou, měl teoretickou šanci na mírnější trest.

Někdy v roce 1938 Somann získal zaměstnání ve vidnavské šamotce. Snad mu k místu dopomohlo i členství v SdP. Zde pracoval do roku 1941, kdy došlo k jeho devatenáctému zatčení. Poté byl dle vlastních slov vězněn téměř do dubna 1945. V době kolapsu říšskoněmecké správy se vrátil do rodného kraje, kde se ubytoval v jesenickém hotelu Koruna. V Jeseníku taky došlo k jeho zadržení a následnému výslechu pracovníky oblastní úřadovny Státní bezpečnosti (StB). Předmětem šetření se stalo dění v září 1938 ve Vidnavě.

Somann vypověděl, že po propuknutí násilností v pohraničí odešel, podobně jako řada jiných, do Německa v obavách z války. Zda v Říši vstoupil do některé z polovojenských organizací, neuvedl. Obdobně nesdělil, kde konkrétně během daného období pobýval. Do Vidnavy se dle vlastních slov vrátil až po vyklizení města československými ozbrojenými složkami, k němuž došlo 22. září.⁷ Somann dle vlastních slov dorazil o den později a teprve poté se přihlásil ke strážní službě ve Freikorpsu. Nabízí se hypotéza, zda Somann nesloužil v uvedené organizaci již dříve a neúčastnil se bojů v okolí Vidnavy. Stylizace poválečné výpovědi dost možná směřovala k zastření naznačeného faktu. Vyšetřovatelé řečené aspekty dále neprověřovali, zajímaly je hlavně fotografie z hraničního přechodu.

Kromě dvou shora uvedených a v té době již mediálně známých snímků StB získala další fotografii z místa činu. Ta na rozdíl od dvojice propagandisticky využitých fotek vznikla zjevně spontánně a zachycuje pětičlív povstalců, z nichž jeden právě vytváří malby na hraniční závoře. Somann přiznal, že autory „výzdoby“ byli on sám a jeho přítel, malíř Arnold Buchmann z Vidnavy, který později za války padl.⁸ Buchmann zhotovil karikatury a Somann k nim vyhotovil nápisy. Patrně z vlastní iniciativy pak Somann připojil text o „zrádkyni lidu“, čímž myslel jistou trafikantku Schweidlerovou. Motivem prý byly blíže nespecifikované osobní spory. Šipka pod oním nápisem dle Somanna směřovala na stánek Schweidlerové. Kromě výše uvedených malůvek a nápisů Somann na jednu z hraničních závor, jež na snímcích není dokumentována, připsal poděkování „Vůdci“ a text o „Beneš – Hund verrecke“, tedy přání, aby prezident ČSR „chcípł jako pes“.

Somann se následně nechal u svého „díla“ vyfotit neznámým fotografem. Lze předpokládat, že Somann je mužem v čepici, zachyceným na obou publikovaných fotografiích. S největší pravděpodobností je člověk z obou snímků taktéž totožný s postavou „malíře“ na fotografii ze soudního spisu, soudě dle tělesné konstituce i oděvu, byť je dotyčnému špatně vidět do tváře. Právě muže z této nepublikované fotografie StB jednoznačně identifikovala jako Somanna. Na zmíněné momentce lze vidět také muže v klobouku, zřejmě totožného s postavou na jednom z propagandistických snímků. Jeho identitu agenda MLS bohužel neprozrazuje. Lze pouze spekulovat, zda se může jednat o Buchmanna.

7 K průběhu obsazení Vidnavy povstalci srov. O. KOLÁŘ, *Aktéři henleinovského povstání ve Vidnavě a Velké Kraši před Mimořádným lidovým soudem v Opavě 1945–1948*, in: Jesenicko. Vlastivědný sborník 19, Jeseník 2018, s. 25–31.

8 Pravděpodobně Arnold Theodor Buchmann, narozen 1913 ve Vidnavě, padl 5. prosince 1942 v SSSR.

Kompromitující fotografie přispěly k tomu, že MLS v Opavě Somanna v říjnu 1946 potrestal 15 lety žaláře za propagaci nacismu. Několik svědků potvrdilo, že se ve Vidnavě pohyboval se zbraní v ruce již během tamního henleinovského puče, o okolnostech svého návratu tedy obviněný patrně lhal. Koncem roku 1953 mu byl prominut zbytek trestu s odůvodněním, že jeho kriminální minulost vycházela převážně z jeho nuzných hmotných poměrů a z prožitku hospodářské krize 30. let. Příklon k nacismu soud vysvětloval Somannovou „*politickou neuvědomělostí*“, kterou prokazoval i během výkonu trestu. Další Somannovy osudy prameny neprozrazují.

Příběh Alfreda Somanna je spíše příběhem nezodpovědného a patrně nepřilíš bystrého dobrodruha, než uvědomělého nacisty. Popsaný případ však ilustruje komplikovanou atmosféru v pohraničí v době rozpadu první republiky. V neposlední řadě lze kauzu použít jako doklad významu vyšetřovacích a soudních spisů pro regionální historii, což obzvláště platí ve vztahu k přínosu retribuční agendy pro studium okupační každodennosti. Konkrétně pro teritorium Jesenicka agenda MLS v Opavě obsahuje řadu fotografií a dokumentů osobní i „veřejné“ povahy, jež mohou být v budoucnu využity pro výzkum sociálních dějin regionu, stejně jako pro genealogické či výstavní a edukační účely.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Vlastivědné muzeum Jesenicka
ondrej.kolar83@gmail.com

Literární fondy Památníku Petra Bezruče Slezského zemského muzea

Abstract

The Petr Bezruč Memorial in Opava is a memory institution that collects funds of important writers, cultural workers or literary institutions of Silesia and the adjacent Moravian regions, especially Opava, Ostrava, Těšín and partially also Wallachia. The study presents an overview of the collection fund and describes selected interesting materials stored in individual writers funds.

Keywords: *Petr Bezruč Memorial, Silesian Museum, Silesia, Opava region, Ostrava region, Valašsko region, writers, archival funds*

Památník Petra Bezruče v Opavě (dále PPB) je paměťovou institucí, shromažďující fondy významných spisovatelů a spisovatelek, kulturních pracovníků či literárních institucí Slezska a přilehlých moravských regionů, zejm. Opavska, Ostravska, ale i Těšínska či částečně Valašska. Počátek PPB můžeme pomyslně spojit s rokem 1946, kdy byla v Opavě při spolku Matice opavské založena Společnost Petra Bezruče. Jejím předsedou byl po celou dobu spisovatel a významný organizátor literárního života Vojtěch Martínek. Společnost si za svůj úkol předsevzala sběr a uchovávání Bezručových děl. Hlavním záměrem bylo vedle šíření básníkovy odkazu vybudování samostatného Bezručova muzea. Po ukončení její činnosti v roce 1952 převzal tyto úkoly Slezský studijní ústav, kde vzniklo při literárním oddělení speciální pracoviště Petra Bezruče, v jehož čele stála vědecká rada. Snaha o vytvoření Bezručova muzea vyvrcholila 5. května 1956, kdy byla v Opavě v Ostrožné ulici čp. 35 slavnostně otevřena nová budova PPB, stojící v místě básníkovy rodného domu. Po úmrtí Petra Bezruče v roce 1958 se památník stal na základě básníkovy poslední vůle dědicem jeho písemné pozůstalosti, spolu s autorskými právy k jeho dílu. Součástí tohoto dědictví se stal také Bezručův srub v Ostravici. V roce 1958 byl PPB převeden pod správu Slezského muzea v Opavě. V roce 1958 byl také z iniciativy PPB k počtě básníka založen festival Bezručova Opava.

Sbírkový fond spravovaný PPB aktuálně sestává z 88 autorských pozůstalostí či tematických sbírek. Rozsah více než 200 tisíc jednotek dokumentů z něj činí druhou největší literární sbírku v České republice, po sbírce Památníku národního písemnictví v Praze. Sbírkový fond se utvářel od 50. let 20. století až do dnešních dnů, přičemž většina těchto fondů či sbírek byla získána v 60. – 80. letech 20. století. Počátky některých fondů však spadají do období před vznikem samostatného PPB v roce 1956.¹ V následujícím textu podáváme výběrový přehled nejvýznamnějších fondů literárního archivu PPB, se stručnou charakteristikou původu a obsahu, s upozorněním na nejzajímavější předměty či materiály.

1 Vývoj sbírkového fondu PPB shrnuje Jiří ŠÍL, *Historický vývoj a současný stav sbírkového fondu Památníku Petra Bezruče Slezského zemského muzea*, in: Z. Smolka (ed.), *Petr Bezruč – bard prvý*, co promluvil, Ostrava 2018, s. 98–116.

Obr. 1: Petr Bezruč v roce 1934.
SZM, PPB, inv. č. PozPB 17730.

Jádro sbírky PPB tvoří Pozůstalost Petra Bezruče, v rozsahu 140 archivních kartonů, která pracovišti připadla po básníkově úmrtí 17. února 1958 na základě jeho poslední vůle. Vedle četných Bezručových osobních dokumentů (mj. rodný a křestní list, školní vysvědčení ad.) obsahuje pozůstalost rozsáhlý oddíl korespondence, přinášející cenný vhled do básníkova soukromí i veřejných záležitostí.² Z bohaté přijaté korespondence můžeme vyzdvihnout zajímavé celky, jejichž původci byli vydavatelé Bezručova díla – Jan Herben (26 dopisů z let 1899–1922), František Pokorný (42 dopisů z let 1919–1954); básnickovy múzy – Doda Bezručová-Demlová (19 dopisů z let 1906–1953), Františka Brablecová (34 dopisů z let 1928–1935), Marta Kristová (11 dopisů z let 1934–1947);³ osobní přátelé – Otakar Bystřina (vl. jm. Ferdinand Dostál) (51 dopisů z let 1912–1931), Jaroslav Kunz (12 dopisů z let

2 Z Bezručovy korespondence vyšlo několik výborů. V edici Knihovna Památníku Petra Bezruče byly vydány publikace Marie VIEWEGHOVÁ-ZDRÁHALOVÁ (ed.), *Listy Petra Bezruče Václavu Flajšhansovi*, Ostrava 1957; Jaromír DVOŘÁK (ed.), *Bezruč – Machar: vzájemná korespondence*, Ostrava 1961; Jiří URBANEC (ed.), *Petr Bezruč píše přáteli z mládí – korespondence s Jaroslavem Kunzem z let 1881–1932*, Ostrava 1963; Artur ZÁVODSKÝ (ed.), *Petr Bezruč – Vojtěch Martínek (vzájemná korespondence)*, Ostrava 1968. Z dalších edic uvedeme rozsáhlejší výběr Jaromír DVOŘÁK (ed.), *Slezské písně v korespondenci*, Praha 1967 či Alois SIVEK (ed.), *Dopisy Otakara Bystřiny Petru Bezručovi*, Nový Jičín 1967. Z méně známých připomeňme práce: Jan SKUTIL, *Milý Tučňáku ... Korespondence Petra Bezruče Karlu Rackovi z let 1911–1952*, Adamov 1964 či Josef SADÍLEK, *Korespondence Petra Bezruče Františce Tomkové*, Česká literatura 12, 1964, s. 332–334.

3 Dva samostatné soubory korespondence Petra Bezruče s Františkou Brablecovou a Martou Kristovou přináší výbor A. ZÁVODSKÝ (ed.), *Bezručovy pozdní múzy*, Praha 1987.

1919–1931), Čeněk Kanclíř (70 dopisů z let 1910–1940), Vladimír Sládek (30 dopisů z let 1940–1952), Zdenka Kadlecová (23 dopisů z let 1947–1955); známí i méně známí spisovatelé, s nimiž byl Petr Bezruč v kontaktu – Vojtěch Martínek (44 dopisů z let 1912–1957), Josef Svatoopluk Machar (14 dopisů z let 1917–1939), František Horečka (35 dopisů z let 1927–1957), Ludmila Hořká (12 dopisů z let 1941–1957); výtvarní umělci – Karel Otáhal (56 dopisů z let 1939–1957); významné osobnosti – Karel Engliš (10 dopisů z let 1933–1957) či sběratelé bezručian – Alois Kučik (26 dopisů z let 1931–1955) a mnoho dalších osobností, s nimiž byl Bezruč v hojném písemném kontaktu. Pozůstalost obsahuje také rozsáhlý oddíl básnických rukopisů. Jsou to především samostatné, ale i příležitostné básně či zejm. z pozdějších let veršované pozdravy.⁴ Vedle korespondence a rukopisů fond obsahuje také řadu fotografií Petra Bezruče či jeho přátel a míst, kde během svého života pobýval. Ve fondu je uloženo také několik osobních předmětů Petra Bezruče (část Bezručových předmětů se nachází v Červeném domku v Kostelci na Hané, spravovaném Muzeem a galerií v Prostějově). Kromě materiálů vztahujících se k osobnosti Petra Bezruče, je fond také cenným zdrojem poznání bezručovského kultu, k jehož rozvoji došlo zejm. po roce 1945, kdy mu byl udělen titul Národního umělce.⁵ Fond obsahuje několikrát jmenování Petra Bezruče čestným občanem města (mj. Místku v roce 1937 či Brna v roce 1945, mnohdy s půvabnými výtvarnými doprovody), četné pozdravné adresy (zejm. k 80. a 90. básnickým narozeninám) či fotoalba věnovaná k životním jubileím od zaměstnanců různých závodů či školských zařízení. Ze zajímavostí uvedme také závodní časopisy hlásící se k Bezručovi *Ještěř* (časopis zaměstnanců Dolu Petr Bezruč ve Slezské Ostravě) či *Bezručův textilák* (časopis zaměstnanců podniku Slezan ve Frýdku, redigovaný Vilémem Vlčem).

Doplněním Pozůstalosti Petra Bezruče je tzv. Bezručovský archiv, sestávající ze 75 archivních kartonů dokumentů. Nacházíme zde dokumenty manželů Vaškových, včetně materiálů k učitelské a vlastenecké činnosti Antonína Vaška. Sbíрка obsahuje také bohatou rodinnou korespondenci. Zajímavými celky jsou především dopisy Antonína Vaška Marii Vaškové (roz. Brožková),⁶ dopisy Marie Vaškové svým potomkům či dopisy Petra Bezruče mladším sourozencům (zejm. sestře Olze či bratru Ladislavovi, jehož pozůstalost v rozsahu jednoho kartonu byla do PPB získána v roce 1970 a tvoří samostatný fond).⁷ Sbíрка obsahuje rovněž materiály k rodokmenu rodiny Vaškovy, shromážděné Aloisem Kučikem. Bezručovský archiv dále obsahuje četné materiály a dokumenty k založení a vývoji PPB a slouží také k průběžné dokumentaci aktivit pojících se k uchování Bezručova odkazu.

Součástí Bezručovy pozůstalosti byla také jeho osobní knihovna, obsahující více než tři tisíce knižních položek, mezi nimiž je řada vzácných bibliofilských tisků. Připomeňme některá z bibliofilských vydání *Slezských písní*, která vynikají svým výtvarným doprovodem a jsou cennou ukázkou české knižní kultury. Poprvé vydal Bezručovu sbírku pod názvem *Slezské písně* v roce 1909 s dřevoryty Vojtěcha Preissiga Spolek Českých bibliofilů. Honosným

4 Veškeré textové varianty básní Slezských písní registruje elektronická vědecká edice Jiří FLAIŠMAN – Michal KOSÁK (edd.), *Petr Bezruč. Slezské písně*, Praha 2014. Knižní čtenářské vydání vychází z podoby sbírky z roku 1928, než začal Bezruč podrobovat texty básní výraznějším úpravám.

5 Projevy a proměny silného bezručovského kultu ve veřejném prostoru a ve výtvarném umění podrobně mapují publikace Lenka RYCHTÁŘOVÁ, *Bezruč a umění*, Opava 2016 a L. RYCHTÁŘOVÁ, *Bezručovi sláva*, Opava 2017.

6 V edici Knihovna Památníku Petra Bezruče vyšel výbor Viktor FICEK (ed.), *Milostné listy Antonína Vaška Marii Brožkové*, Opava 1955.

7 Ladislav Vašek vydal pod pseudonymem trojdielnou publikaci Vít ŠEDIVÉC, *Z kroniky rodu Bezručova I–III*, Brno 1937, 1938 a 1948.

výtvarným doprovodem se pyšní *Slezské písně* vydané v roce 1937 nákladem Aloise Kučíka v Břeclavi s 50 ilustracemi Jaroslava Dobrovolského. Nesmíme opomenout také tisky vzácné svým místem či okolnostmi vydání. Bezručovy básně vyšly zásluhou Literárního kroužku v letech 1910 a 1911 v Chicagu pod názvem *Písně Petra Bezruče*. Bezručovy verše byly symbolickým vyjádřením národního uvědomění a touhy po svobodě také v době válečného utrpení. K vzácným bibliofilním patří vydání *Slezských písní* v Jekatěrinburgu v roce 1918, určené pro československé legionáře, vyzdobené malířem Petrem Pištělkou. Za druhé světové války *Slezské písně* vydal Kroužek Slezanů v Londýně v letech 1940 a 1944. Osobní knihovna Petra Bezruče obsahuje rovněž ilegální tisky s Bezručovými básněmi *Libellus prohibitus*, vydané v letech 1939–1945 litomyšlským bibliofilem Josefem Portmanem, s nímž Bezruč navázal spolupráci před druhou světovou válkou. Básně ze *Slezských písní* však vycházely nejen jako celek, ale i ve výběrech doplněných ilustracemi. V roce 1933 vydal Alois Kučík v Břeclavi výběr Bezručových veršů s názvem *Jižní Morava v písních Petra Bezruče* s linoryty Jaroslava Dobrovolského.

V roce 1935 vyšel ve Frýdku soukromý tisk *Šest slezských písní* s kresbami Jožky Barucha. V roce 1936 byl vydán v Praze další výběr Bezručových veršů pod názvem *Byliny Bezručovy* s dřevoryty Karla Svolinského. Z dalších výborů můžeme jmenovat vydání z roku 1937 *Před Těšínem* od Bohdana Bezecného z grafického cyklu Břetislava Bartoše. Vedle výborů básní vycházely také čistě výtvarnické výbory. Mezi ně patří např. výbor *Slezské písně Petra Bezruče* s úvodním slovem Vojtěcha Martínka, které v roce 1937 vydala se svými dřevoryty Helena Salichová. Na Bezruč odkazovalo také její album dřevorytů s názvem *Slezsko 1938*. Často byly bibliofilsky s výtvarným doprovodem vydávány jednotlivé básně *Slezských písní*. Zvláštní pozornosti se těšila báseň *Maryčka Magdonova*, za všechny jmenujme vydání s dřevorytem Jožky Barucha (1929) či vydání s reprodukcí Maryčky od Viléma Wünsche (1934). Z mnoha dalších tisků uveďme básně *Hrabyň* (1938) či *Ostrava* (1938) s grafikami Heleny Salichové. Dvakrát graficky vyzdobil básně *Labutinka* (1933, 1934) Jaroslav Dobrovolský. Jako bibliofilie byly vydávány také Bezručovy básně, které nejsou součástí *Slezských písní*. Zvláštní pozornosti se těšila skladba *Stužkonoska modrá*. Z četných vydání uveďme tisk *Stužkonosky modré* s frontispicem Aljo Berana (1937), s ilustrací Maxe Švabinského (1952) či s dřevorytem Karla Svolinského (1957). Nejnověji vyšla skladba s grafikou Jana Kavana (2021). Z vydání Bezručových příležitostných básní uveďme jako příklad *Pozdravy z Lysé* s dřevoryty Jožky Barucha (1935).

Živý zájem nejen o dílo Petra Bezruče, ale i jeho osobu ze strany výtvarníků či sochařů dokumentuje fond Věcné sbírky, jehož základ byl položen již v rámci sběrů pro vznikající expozici PPB. Ze sochařských portrétů ve sbírce uveďme např. busty Vladimíra Brázdila (nedat.) či Sylvy Lacinové-Jílkové (1953) či model sochy Petra Bezruče v Kostelci na Hané Karla Otáhalu (1966). Z malířských portrétů pak např. akvarelový portrét Františka Hlavici (1947), litografii od Maxe Švabinského (1957), litografii (1951) a olejomalbu (1967) od Oldřicha Lasáka. Sbírkou dále obsahuje výtvarná díla inspirovaná *Slezskými písněmi*. Uveďme např. olejomalby *Obětované Slezsko* (1919) či *Kovkop* (1921) od Břetislava Bartoše či olejomalbu *Maryčka Magdonova* od Viléma Wünsche (1952). Z dalších cenných sbírkových předmětů jmenujme model kruhového reliéfu umístěného na brněnské nádražní poště od Sylvy Lacinové Jílkové (1952).⁸ Věcné sbírky obsahují nově také model epitafu Petra Bezruče na Městském hřbitově v Opavě (2021) od Terezy Svatošové. Zvláštní kapitolu ohlasů života

8 Bezručovy dopisy sochařce vydal A. ZÁVODSKÝ, *Dva dopisy Petra Bezruče Sylvě Lacinové-Jílkové*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada literárněvědná (D) 15, 1966, s. 135–137.

a díla Petra Bezruče ve výtvarném umění představují exlibris a novoročenky s bezručovským motivem, které tvořili mj. Vojtěch Preissig, Petr Pištělka, Jaroslav Dobrovolský, Jožka Baruch, Jaro Beran či Arnošt Hrabal.

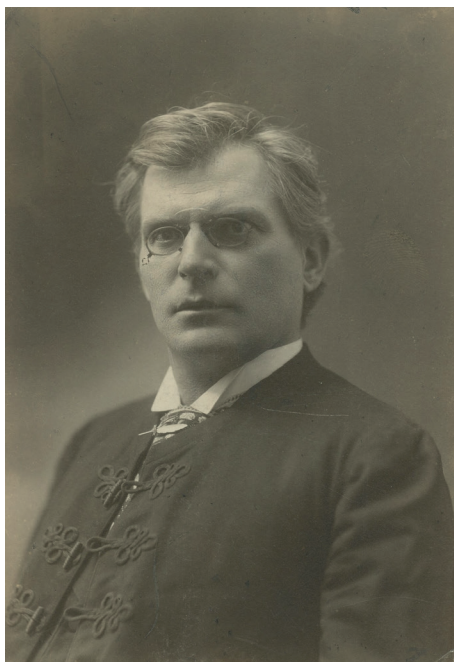
Cenným doplněním k Bezručově pozůstalosti je také fond jeho osobní sekretářky Zdenky Tomáškové (1929–2021, roz. Kadlecová), jehož základ vznikl v letech 2008–2009. Fond v rozsahu osmi kartonů obsahuje Bezručovu korespondenci s jednotlivci či institucemi z období zhruba posledních deseti let jeho života, rukopisy příležitostných básní či veršovaných pozdravů a dokumenty od početné obce Bezručových obdivovatelů. Druhou část fondu tvoří korespondence Tomáškové se Slezským studijním ústavem a později PPB (zejm. s Drahomírem Šajtarem). Fond obsahuje také strojopisy přednášek o Bezručovi, na jejichž základě později vznikla vzpomínková kniha *Ortel samoty* (2003). Posledním cenným přírůstkem do fondu je korespondence s bezručovským badatelem Vilémem Vlkem (z let 1968–2020), zachycující mj. postoje Tomáškové k otázkám spojeným se vztahem veřejnosti k uchovávaní Bezručova odkazu po roce 1989. Známa zvuková nahrávka z roku 1954, zachycující rozhovor Zdenky Kadlecové s Petrem Bezručem v Kostelci na Hané, je uložena ve sbírce Fonika (z dalších zajímavých pramenů v této sbírce jmenujme např. zvukový záznam vzpomínek Otýlie Lojkáskové na pobyty Petra Bezruče v jeho srubu v Ostravici).

Musíme zmínit rovněž sbírkové fondy dokumentující činnost PPB či jeho předchůdců. Samostatným fondem je fond Společnosti Petra Bezruče, čítající šest archivních kartonů. V roce 1952 byly sbírky společnosti předány do Slezského studijního ústavu, do památníku pak byly materiály přijaty v 60. letech 20. století. Fond zahrnuje základní dokumenty, korespondenci, účetní dokumentaci, soupis členů Společnosti Petra Bezruče a propagační materiály k pořádaným akcím. Materiály ke kulturní činnosti PPB v rámci festivalu Bezručova Opava obsahuje samostatný fond festivalu, oficiálně založený v roce 1982. Průběžně rozšiřovaný fond se v současnosti skládá z 20 kartonů a obsahuje četné programové tisky, pozvánky, plakáty či fotografie z akcí festivalu. Širší prezentační a edukační činnost PPB, resp. také literární dění Slezska a severní Moravy, dokumentuje sbírka Všeobecné literární archiválie, shromažďována od roku 1987 a v současnosti čítající 21 archivních kartonů. Materiály k činnosti PPB související s uchovávaním Bezručova odkazu jsou průběžně archivovány ve výše zmíněném tzv. Bezručovském archivu.

S dějinami PPB souvisí také pozůstalost literárního historika Viktora Ficka (1902–1986), jehož fond v rozsahu 34 kartonů byl získán v roce 1983 přímo od autora. Fond obsahuje mj. korespondenci v rámci působení ve Slezském studijním ústavu či korespondenci a materiály k Fickově činnosti ve vědecké radě PB, sbírkové komisi PPB či redakční radě Listů PPB. Fond dokumentuje jeho odborné úsilí v rámci výzkumu života a díla Petra Bezruče (Ficek se mj. věnoval problematice textologie *Slezských písní* a zmapoval Bezručovu bibliografii), které spolu s aktivitami dalších odborníků položily základ samostatného bezručovského bádání.

Jak bylo uvedeno, vedle pozůstalosti Petra Bezruče či fondů a sbírek s bezručovskou tematikou, obsahuje sbírka PPB také řadu cenných autorských pozůstalostí významných regionálních spisovatelů. S Ostravskem je spojený cenný fond prozaika, básníka, dramatika a novináře Františka Sokola Tůmy (1855–1925), sestávající z 33 archivních kartonů. Fond obsahuje autorovy vlastní rukopisy, vedle poezie se jedná o rukopisy povídek a románů – veršované povídky se sociální tematikou *Na rumech štěstí* (1899), soubor *Povídky z pekla* (1907), trojdílný román z valašského venkovského prostředí *Celibát* (1906), pětidílné romány *Na kresach* (1922) či *V záři miliónů* (1922) (dříve časopisecky pod názvem *Geschäftsmann*).

Ve fondu nacházíme rovněž četné materiály, které Sokol Tůma vytěžil z cest do ciziny – zejm. z pobytu v USA, který reflektoval v knize *Z cest po Americe* (1910). Fond zahrnuje také četné materiály dokumentující divadelní činnost Sokola Tůmy, včetně rukopisů jeho divadelních her, např. tragédii z valašského prostředí *Soucít* (1903) či hru ze života těšínských horalů *Goralí* (1913). Fond obsahuje také rozsáhlý dokumentační materiál k inscenacím dramát Sokola Tůmy v nastudování různých divadelních společností či ochotnických souborů. Vedle toho fond obsahuje řadu příležitostných proslavů a přednášek.

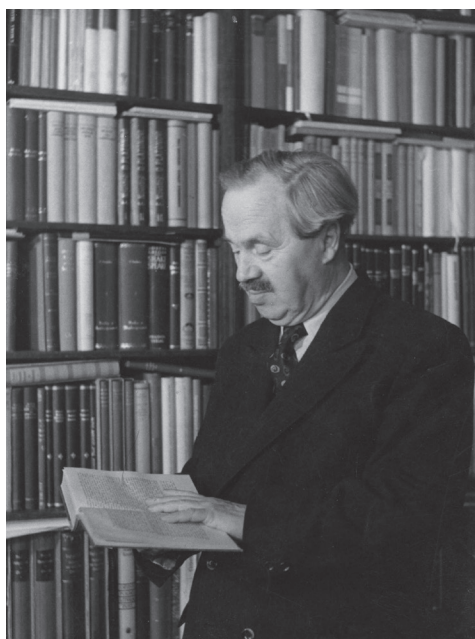
Obr. 2: František Sokol Tůma v roce 1915.
SZM, PPB, 52a/XXXII.

Kulturní život na Ostravsku reflektuje také malý fond německy píšící spisovatelky Marie Stony (1859–1944, vl. jm Scholzová, roz. Stonawská,), žijící na zámku v Třebovicích, kde provozovala významný kulturní salon, navštěvovaný řadou významných osobností.⁹ Dokumenty Marie Stony byly do PPB přijaty v roce 1977 z Literárního archivu Slezského ústavu, mj. spolu s písemnostmi německého spisovatele Augusta Scholtise, z nichž byl vytvořen samostatný fond). Fond v rozsahu dvou archivních kartonů obsahuje zejm. novinové články autorky, ale také časopisecky publikovanou poezii a strojopisy nevydaných divadelních her.

K Ostravsku se dále pojí v rámci sbírky PPB třetí největší autorský fond spisovatele, literárního kritika a literárního historika, pedagoga a od roku 1955 zasloužilého umělce

9 Pozůstalostem ženských autorek zastoupených ve sbírce PPB je věnována pozornost ve studii Martina DRAGONOVÁ – Monika SZTURCOVÁ, *Osobní fondy spisovatelek v Památníku Petra Bezruče Slezského zemského muzea*, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 12, 2022, s. 44–60.

Vojtěcha Martínka (1887–1960).¹⁰ Základ fondu byl získán v roce 1962 od Martínkovy manželky a čítá 87 kartonů. Fond obsahuje rozsáhlý oddíl osobních dokladů. Převážnou část fondu tvoří Martínkova korespondence s významnými literáty, mj. Metodějem Jahnem (172 dopisů z let 1909–1942), Čeňkem Kramolišem (149 dopisů z let 1907–1949), Petrem Bezručem (105 dopisů z let 1912–1957), Emilem Dvořákem (98 dopisů z let 1920–1959), Zdeňkem Bárem (78 dopisů z let 1925–1960), Josefem Františkem Karasem (72 dopisů z let 1909–1930), Františkem Horečkou (88 dopisů z let 1924–1960) či Růženou Jesenskou (67 dopisů z 1923–1939) a mnoha dalšími. Martínkova bohatá korespondence dokumentuje také jeho významnou úlohu v rámci organizování literárního života, uvádění mladých slezských autorů do literatury a konzultování jejich raných prací. Kromě korespondence fond obsahuje také rozsáhlý oddíl rukopisů. Vedle Martínkovy poezie jsou to především jeho prozaické práce. Z rukopisů jmenujme románové trilogie *Černá země* (1926–1932) a *Kamenný řád* (1942–1954), román *Zrádce národa* o Karlu Sabinovi (1936), povídkový soubor *Tři větévký jalovcové* (1936), román z rodného Brušperka *Stavy rachotí* (1939), román *Trojí cesta Blažej*

Obr. 3: Vojtěch Martínek ve své knihovně v roce 1957.
SJM, PPB, př. č. 38/95/2922.

Potěšila (1944) či román *Jizva ve tváři* (1946). Vedle románové a povídkové tvorby fond zahrnuje také rukopisy Martínkovy pohádek, např. knihy *Povídka o Popelce* (1926), *Duhový pták* (1929) či *Knížka pohádek o dracích, čarodějnicích a princeznách* (1930). Fond obsahuje také Martínkovy literárněvědné studie, mj. několik statí věnovaných Petru Bezručovi. Fond zahrnuje i rozhlasové dramatizace a scénáře či publicistické texty, např. cestopisné fejetony *Z Litvy a o Litvě* (1926) či esej *Duše Ostravy* (1931). Dochovaly se také Martínkovy zápisníky a drobné deníkové záznamy. Cenným pramenem je rovněž nevydaná *Kronika rodu Martínkova*. Fond obsahuje i bibliofilské tisky – jmenujme již zmíněnou *Duši Ostravy* s dřevoryty Jana Sládka (1931), soubor linorytů Jaroslava Dobrovolského s úvodem Vojtěcha Martínka *Ostrava* (1940), skladbu *Ondráš* s dřevorytem Emila Hlavici (1937), *Romanci o Ondrášovi* s kresbami Karla Svolinského (1931) či tutéž skladbu s kresbami Ferdiše Duši (1957). Martínkovu písemnou pozůstalost obohacuje též řada fotografií a několik osobních předmětů.

¹⁰ Život a dílo Vojtěcha Martínka popularizuje nový web, vytvořený ve spolupráci Moravskoslezské vědecké knihovny v Ostravě a Katedry české literatury a literární vědy Ostravské univerzity, dostupné z: <https://www.vojtech-martinek.cz/> [citováno ke dni 1. 5. 2023].

Do 20. a 30. let 20. století spadá činnost dvou méně známých ostravských autorů, jejichž pozůstalosti jsou v PPB uchovávány. V rámci pozůstalosti Zdeňka Bára byly v roce 1968 přijaty dva kartony pozůstalosti ostravského žurnalisty Aloise Rybky (1903–1931), zakladatele levicového kulturního časopisu *Kampaň* (Bár zamýšlel vydat Rybkovu připravovanou sbírku *Erotikon*, která měla vyjít s kresbami Josefa Schwarze). Fond obsahuje literární a divadelní kritiky, články o kulturním dění na Ostravsku a rukopisy básní zařazené do poetické sbírky *Pierot u počítadla* (1930). K méně známým ostravským osobnostem patří také předčasně zesnulá knihovnice Věra Stolaříková (1921–1944), jejíž pozůstalost v rozsahu čtyř kartonů byla přijata od bratra autorky Ivo Stolaříka v letech 1975 a 1983. Pozůstalost obsahuje korespondenci Stolaříkové s Čs. rozhlasem Ostrava, pro nějž psala rozhlasové črty. Fond obsahuje také nevydanou ranou poezii Stolaříkové a drobné prózy publikované časopisecky.¹¹

K Ostravsku se pojí také činnost básníka, prozaika a knihovníka Zdeňka Vavříka (1906–1964). Fond v rozsahu devíti archivních kartonů byl do PPB získán v roce 1975 od rodiny autora. Vedle osobních dokladů a nepříliš rozsáhlého oddílu korespondence fond obsahuje rukopisy Vavříkových básní a próz pro mládež, mj. převyprávěný cestopis *Dobrodružství Marca Pola* (1942), strojopisy několik pohádek pro děti, divadelní a loutkové hry, rozhlasové hry pro děti, mj. *O Peronikovi* (1963) či *Paní ostrova Lok* (1964).

Život na Ostravsku ve všech jeho podobách dokumentoval publicista a prozaik Josef Filgas (1908–1981). Filgasův fond sestává ze 42 kartonů a obsahuje osobní doklady, korespondenci a rukopisy. Fond odráží především Filgasovu publicistickou činnost, obsahuje jeho fejetony a reportáže určené pro ostravský rozhlas. Fond zahrnuje rovněž texty uveřejněné v souboru *Zapomenutá Ostrava* (1948). Součástí Filgasovy tvorby byla též literatura pro děti a mládež. Ve fondu nacházíme mj. materiály pro knihy *Koniček Ivánek* (1942) či *Bráška Lajdáček* (1942).

Kulturní dění na Ostravsku a Karvinsku dokumentuje fond pedagoga, spisovatele, publicisty a folkloristy Jana Rohla (1909–1989), který mj. založil a redigoval časopis *Radostná země* a stál u zrodu Slezského studijního ústavu v Opavě v roce 1945.¹² Fond byl přijat do sbírky PPB přímo od autora v roce 1983 v rozsahu 36 kartonů. Nacházíme v něm mj. rukopisy, strojopisy a pracovní materiály dokumentující jeho soustavný zájem o lidovou slovesnost. Fond zahrnuje strojopisy Rohlových pověstových souborů s hornickou tematikou. Vedle toho fond obsahuje také strojopisy textů o uměleckých osobnostech Ostravska, např. práce *Slezský malíř Valentin Držkovic*. K nejnovějším přírůstkům do fondu patří Rohlovy rukopisné záznamy *Glosy válečné a mírové 1938–1968*.

S Ostravskem je spojeno také působení prozaika, literárního historika a publicisty Milana Rusinského (1909–1987). Fond v rozsahu 60 kartonů získal PPB v roce 1973 přímo od autora a dále v roce 1991 a 1994 od jeho dcery. Fond obsahuje rozsáhlý oddíl dokumentů pojících se k Rusinského působení v Čs. rozhlase Ostrava, kde pracoval v různých funkcích – jako hlasatel, dramaturg a vedoucí literárního oddělení. Fond obsahuje také dokumenty pojící se k jeho činnosti tajemníka ostravské pobočky Svazu čs. spisovatelů v letech 1954–1960. Fond obsahuje také řadu strojopisů přednášek či popularizačních prací, kdy se věnoval mj. Vojtěchu Martínkovi, Franu Smějovi, Františku Horečkovi či Petru Bezručovi, do jeho

11 Texty Stolaříkové vyšly knižně až ve výboru Drahomír ŠAJTAR (ed.), *Věra Stolaříková: Pole slunečnic*, Ostrava 1991.

12 Vzpomínky na Rohlovo mládí a učitelské působení v Karvině vyšly v edici Ondřej KOLÁŘ (ed.), *Jan Rohel: Vzpomínky*, Opava 2019. Rohlovo působení ve Slezském studijním ústavu v Opavě přibližuje edice O. KOLÁŘ (ed.), *Jan Rohel: Vzpomínky na Slezský studijní ústav a Horní školu 1945–1954*, Opava 2020.

okruhu zájmů patřila také polská literatura na Těšínsku. Fond obsahuje také četné lektorské posudky a cizí rukopisy, mj. Ludmily Hořké, jejíž mnohé knihy redigoval. Fond obsahuje také materiály o Čeňku Ostravickém, z jehož díla uspořádal posmrtně výbor *Zpěvy podbeskydské* (1937). Fond částečně dokumentuje také Rusinského překladatelskou činnost, zejm. z německé a polské literatury, mj. Augusta Scholtise či Aleksandra Fredra (zajímavostí je překlad fejetonů z lužické srbštiny od Jana Larase *Šachty pod Beskydami* z roku 1883, zachycující prostředí průmyslového Ostravska).

Na Ostravsku a na Hlučínsku působil pedagog, básník, prozaik a literární historik Zdeněk Bár (1904–1987). Fond Zdeňka Bára čítá 33 archivních kartonů. Fond obsahuje vedle osobních dokladů rozsáhlou korespondenci.¹³ Fond dále zahrnuje Bárovy nevydané rukopisy básní či drobné prózy. Fond obsahuje také Bárovy články reflektující literární a kulturní život na Ostravsku či studie věnované významným literátům, mj. Petru Bezručovi či Vojtěchu Martínkovi. Fond obsahuje také Bárovy články ze zahraničních cest, zejm. do Francie. Dochovány jsou také pořady, které připravoval pro Čs. rozhlas Ostrava, knižní a divadelní recenze, přednášky a proslovy. Fond zahrnuje také Bárovy překlady francouzské poezie pro Spolek českých bibliofilů.

Obr. 4: Zdeněk Bár v Marseille v roce 1946.
SZM, PPB, př. č. 34/77/1325.

13 Pozornost si zaslouží také dopisy Zdeňka Bára, které zasilal v roce 1949 z Grenoblu, kde působil jako lektor češtiny na univerzitě, do Paříže svému bývalému žákovi, historikovi Borisi Čelovskému. V dopisech vyjadřoval obavy z nástupu komunistického režimu v Československu. Dopisy jsou uloženy v PPB ve fondu Borise Čelovského. Soubor vyšel v roce 1992 v edici Drahomír ŠAJTAR (ed.), *Dopisy do ulice du Bac. Korespondence Zdeňka Bára Borisi Čelovskému*, Ostrava 1992.

Poměrně rozsáhlý je také fond básníka, prozaika a publicisty Věnceslava Juřiny (1931–1992), který stál od roku 1959 v čele časopisu *Červený květ*, od roku 1970 nemohl dále vykonávat novinářské povolání. Pozůstalost byla do PPB získána v roce 1995 od manželky autora. Fond čítá 19 kartonů a sestává z osobních dokladů, korespondence a rukopisů. Fond obsahuje četné rukopisy básní, mj. sbírku shrnující básně z období normalizace *Potkal jsem Mozarta* (1997). Z rukopisů próz jmenujme posmrtně vydaný román o životě na okraji společnosti na Ostravsku ve 30. letech 20. století *Zpráva o státu Halda (Brenpartie)* (2009). Dále jsou zde zastoupeny Juřinovy dramata, pohádky pro děti a rozhlasové příspěvky.

Literární život na Ostravsku v době normalizace dokumentují samostatné fondy bratru Rafajových. Fond Miroslava Rafaje (1934–1987), který stál od roku 1973 v čele ostravského nakladatelství Profil a od roku 1977 byl tajemníkem severomoravské pobočky Svazu čs. spisovatelů, čítá 38 kartonů a obsahuje osobní doklady, korespondenci a vlastní rukopisy. Stejně rozsáhlý fond literárního kritika a historika Oldřicha Rafaje (1934–2010), který byl jako jedna z ústředních postav normalizačního Svazu čs. spisovatelů v roce 1974 jmenován šéfredaktorem Literárního měsíčníku, zahrnuje rovněž osobní doklady, korespondenci a vlastní rukopisy.

Literární a kulturní dění na Ostravsku dokumentuje rovněž poměrně rozsáhlý fond básníka, prozaika, publicisty a vydavatele bibliofilských tisků Leopolda Čady (1914–2005). Fond přijatý v roce 2000 čítá 25 kartonů a obsahuje mj. cenné bibliofilie (Čada vydal v rozmezí let 1968–1990 více než 220 tisků), zejm. regionálních autorů (Viléma Závady, Vojtěcha Martínka, Milana Rusinského, Zdeňka Bára, Marie Podešvové, Františka Horečky, Františka Lazeckého, Bohumila Pavloka, Josefa Veselého ad.). Zaměřoval se i na méně známé autory (např. básničky Jožku Kalužovou či Marii Glabazňovou).¹⁴

S Ostravou (a Opavou či Olomoucí) můžeme spojit také činnost literárního historika a pedagoga Aloise Sivka (1920–1971), mj. spoluzakladatele Vyšší pedagogické školy v Opavě, jehož fond v rozsahu 26 kartonů byl získán od manželky v roce 1984. Fond obsahuje v menší míře materiály k Sivkově působení ve funkci děkana na Pedagogické fakultě v Ostravě (funkce byl zbaven v roce 1970 pro své morální postoje). Fond dále obsahuje strojopisy odborných prací – práce o literatuře a autorech severomoravského regionu (zajímal se především o Petra Bezruče – textologii *Slezských písní* či *Stužkonosky modré*, Vojtěcha Martínka a Viléma Závadu), práce z oblasti folkloristiky (slezské pověsti, ondrášovská tradice v lidové slovesnosti), materiály k polskému písemnictví na Těšínsku. Dále jsou to referáty pro Bezručovu Opavu či materiály pro přednášky o české literatuře z doby působení na univerzitě v Poznani. Fond obsahuje také četné recenze, mj. pro měsíčník *Červený květ* (např. na knihy Ludmily Hořké, A. C. Nora či Bohumíra Četyny), *Listy PPB* (Sivek byl členem vědecké rady PPB) a *Slezský sborník*.

Torzovitým avšak cenným je fond básníka a prozaika Jaromíra Šavrdy (1933–1988) v rozsahu jednoho kartonu získaný v roce 1995 od manželky Dolores Šavrdové. Fond obsahuje několik samizdatů – básnické soubory *Historické reminiscence (Česká kalvárie, Plachetnice Santa Maria, 1985)*, *Má vlast (Hodina v úzkých, Má vlast, Druhý sešit deníků, 1985)* a vzpomínky *Kočky z mého domu* (1986).

Literární tvorbu situovanou na Ostravsko, Valašsko především Jesenicko reprezentuje ve sbírce PPB fond spisovatele, dramatika a publicisty Oldřicha Šuleře (1924–2015). Fond v rozsahu šesti archivních kartonů byl získán v letech 1970 a 1971 přímo od autora. V rámci

14 Vzpomínku na Marii Glabazňovou a její životopis uveřejnil Čada v bibliofilii Marie GLABAZŇOVÁ, *Dar popel-
ných samot*, obsahující výbor veršů z let 1942–1969, Ostrava 1990.

rukopisů autora nacházíme soubor pověstí z Valašska a především vyprávění o životě v Beskydech *Je to chůze po kotárech* (1989). Oddíl strojopisů obsahuje román z Jesenicka *Letopisy v žule* (1957), knihu inspirovanou malířem Janem Kobzáněm *O Janičkovi Maléřečkovi*, novelu *Cyrilek* (1964), novelu věnovanou Petru Bezručovi *Inkognito* (1967), román *Na srnčích nohách* (1969) či povídkový soubor *Marné návraty* (1969). Fond obsahuje také Šuleřovy rozhlasové povídky, pořady či dramaturgie a pásma, které vysílal Čs. rozhlas Ostrava.

Ve sbírce PPB je rovněž bohatě zastoupena literární tvorba spojená s Opavskem. Literární život na Opavsku ve sbírce PPB dokumentuje mj. osobní fond učitelky a básničky Emilie Marie Gudrichové (1888–1970),¹⁵ dcery poslance Zemského sněmu a zakladatele hasičstva ve Slezsku Rudolfa Gudricha (1862–1937). Fond Gudrichové byl do PPB získán přímo od autorky v letech 1962–1965 a čítá šest kartonů. Pozůstalost obsahuje vedle osobních dokladů a korespondence rukopisy a strojopisy autorčiných básní psaných v opavském nářečí – soubory *Slezsko mluví* (1946) a *Slezský humor – verše z Opavska* (1964). Fond zahrnuje také strojopisy drobných próz o životě na Opavsku či nevydaný román *Z naší dědiny*. V pozůstalosti najdeme také zhudebnění básní Gudrichové od skladatelů Arnošta Rychlého (*Slezský humor v písni*) či Ilji Hurníka. Fond zahrnuje také pedagogické články Gudrichové a její soubory pro děti *Básničky a říkanky pro mateřské a obecné školy* (1930), šestidílné *Dětské radovánky* (1931–1938) nebo *Vyprávěnky pro naše děti* (1935). Souvisejícím fondem je torzovitý fond Rudolfa Gudricha, v rozsahu jednoho kartonu, obsahující výtisky některých Gudrichových prací, včetně veršů.

Obr. 5: Emilie Gudrichová v roce 1915.
SZM, PPB, inv. č. AP 6773.

¹⁵ Osobnosti a dílu Emilie Gudrichové je věnována publikace Jaromíra KNAPÍKOVÁ, *Emilie Maria Gudrichová (1888–1970): Průkopnice českého mateřského školství ve Slezsku a básnička*, Hradec nad Moravicí 2021.

Obr. 6: Ludmila Hořká v roce 1910.
SZM, PPB, př. č. 48/87/957.

S Opavskem, resp. Hlučínskem, je spjatá také tvorba spisovatelky a sběratelky lidové slovesnosti Ludmily Hořké (1892–1966, vl. jm. Marie Šindelářová, roz. Holubková).¹⁶ První část fondu byla do PPB přijata v roce 1965 od autorky, další byla získána v roce 1988 od její dcery. Fond Hořké v rozsahu tří kartonů obsahuje vedle osobních dokladů a korespondence rukopisy publikovaných povídek *Bejatka* (1959), *Hanys Benjamin* (vydáno s úpravami Milana Rusinského, 1961), *Hanysové* (1961), *Mezivodky* (1961), *Bílé punčochy* (vydáno s úpravami Milana Rusinského, 1964), strojopis románu *Dolina* (1962) a nevydaný román *Umřel jsem*. Poezie je zastoupena rukopisy jednotlivých básní (mj. *Kravarske rybníky*) či soubory *Odrobinky* a *Opavice*.

Literární a kulturní dění na Opavsku dokumentuje také fond učitele, básníka a prozaika Frana Směji (1904–1986). Smějův fond čítá 21 kartonů a byl získán v letech 1969–1977. Ve fondu nacházíme rukopisy básní psaných ve slezském nářečí, vydané později v souboru *Pletky* (1936) či romány – romány věnující podhorskému venkovskému životu *Napsáno v horách* (1942) či román s válečnou tematikou *Obličejem ke zdi* (1971). Fond obsahuje scénáře rozhlasových a televizních her, zprávy a nářeční vyprávěnky pro rozhlas, rozhlasová pásma a fejetony či veřejné kulturní a politické proslovy. Fond obsahuje také Smějovy memoáry z let 1972–1975, kdy měl zakázáno vystupovat na veřejnosti a nesměl publikovat,¹⁷ v nichž vypráví o svých učitelských a spisovatelských začátcích, o založení vydavatelství Iskra v Hrabyni v roce 1929, událostech blížící se války ve 30. a 40. letech a své odbojové

16 O životě a díle Ludmily Hořké viz publikaci Drahomíra VLAŠÍNOVÁ, *Ludmila Hořká: Hořký život – hořké jméno*, Opava 2017.

17 Martin TICHÝ – Radek TOUŠ (edd.), *Fran Směja: Na co jsem nezapomněl*, Opava 2019.

činnosti, píše také o těžce prožívaném období počínající normalizace. Pozůstalost Frana Směji doplňuje také Smějovský archiv, čítající 21 archivních kartonů, zaměřený na ohlas Smějova díla.

Obr. 7: Fran Směja ve své pracovně v roce 1974.
SZM, PPB, př. č. 7/77/1621.

Souvisejícím fondem ve sbírce PPB je fond nakladatelství Iskra (1929–1949), čítající 11 kartonů. Nakladatelství kolem sebe soustředilo širokou obec slezských tvůrců, nejen spisovatelů, ale výtvarných umělců, kteří vydávané knihy ilustrovali. Nakladatelství po celou dobu jeho existence aktivně podporoval Vojtěch Martínek. Prvním vydaným titulem byla Smějova kniha básní ve slezském nářečí *Od nás* (1929). Během své existence Iskra vydala 50 titulů regionálních autorů. Opakovaně zde vydával své knihy Fran Směja, Zdeněk Bár, Vojtěch Martínek, Ladislav Třenecký, Milan Rusinský či Jan Rohel. V roce 1939 bylo nakladatelství přestěhováno z Hrabyně do Ostravy, v roce 1945 bylo přeneseno do Opavy. Po roce 1948 Iskra definitivně zanikla. Fond obsahuje korespondenci, adresovanou zejm. spoluzakladateli Iskry Adolfu Tománkovi (mj. dopisy od Marie Glabazňové, Emilie Gudrichové, Vilmy Volkové) či nakladatelské doklady.

Nejnovějším fondem dokumentující kulturní život na Opavsku je pozůstalost katolického kněze a básníka Josefa Veselého (1929–2010), která byla do PPB přijata z opavského Mariana v roce 2010 a od opavské Kongregace Dcer božské lásky v letech 2011 a 2017. Fond v rozsahu pěti archivních kartonů obsahuje osobní doklady, korespondenci vlastní rukopisy básní a tisky vlastních i cizích básnických sbírek, včetně několika bibliofilů vydaných Leopoldem Čadou.

V rámci sbírky PPB je autorskými pozůstalostmi také poměrně početně zastoupena tvorba spojená s Valašskem. K těmto fondům patří fond básníka a pedagoga Josefa Kaluse (1855–1934). Fond v rozsahu 10 archivních kartonů byl do PPB převeden v roce 1963 ze Slezského ústavu. Rozsáhlý je oddíl korespondence, z něhož největší část tvoří korespondence s Metodějem Jahnem (46 dopisů z let 1907–1932).¹⁸ Mezi rukopisy autora převažují rozsáhlé básnické celky, je zde však také několik prozaických prací. Z básnických sbírek jmenujme soubory *Z Valaška* (1885), *Třišt'* (1933) či posmrtně vydanou sbírku *Na konci života* (1935). Lidové zvyky ztvárnil mj. ve verších *Valašská senoseč* (1917) či v posmrtně vydaných veršovaných *Valašských pohádkách* (1937). Z Kalusova díla jsou cenné rovněž jeho vzpomínky (1932 a 1937).

K Valašsku se pojí také rozsáhlá autorská pozůstalost učitele, prozaika a básníka Metoděje Jahna (1865–1942). Fond v rozsahu 42 kartonů byl do sbírky PPB získán v letech 1964 a 1972 od rodiny autora. Fond obsahuje vedle osobních dokladů a korespondence materiály z jeho rozsáhlé básnické a prozaické tvorby. Z rukopisů básní jmenujme např. veršovanou povídku *Lukáš Ruman: Valašská idyla* (1924) či soubor *Beskydy: Horská lyrika* (1929), z prózy jmenujme např. povídky zařazené do souborů *Z temných a světlých cest* (1894), *Nevzešlo ráno* (1898), *Údolím života* (1902), *Tiché světy* (1906), román *Selský práh* (1913) či *Slunečná paseka* (1937). Vedle beletrie fond obsahuje také rukopis Jahnových pamětí, kde mj. vzpomíná na své učitelské působení v Zášově.¹⁹

K cenným fondům reflektujícím literární a kulturní dění Valaška patří fondy spisovatele a novináře Josefa Františka Karase (1876–1931) a jeho dcery, národopisné pracovnice Vilmy Volkové (1903–1999).²⁰ Fond Volkové byl do PPB získán v roce 1985 přímo od autorky, spolu s písemnou pozůstalostí jejího otce. Karasův fond v rozsahu 14 kartonů obsahuje rukopisy jeho románů, mj. *Ondra Foltýn* (1924) či *Portášské historie* (1936). Fond Volkové dokumentuje zejména její osvětovou činnost. Fond obsahuje mj. strojopisy Volkovou sestavovaných rozhlasových pásem či televizních pořadů s národopisnou tematikou. Fond také obsahuje řadu výstrižků článků, v nichž Volková připomínala svého otce a přibližovala jeho životní osudy.

S Valašskem byla úzce spojená také tvorba spisovatelky a překladatelky Marie Podešvové (1901–1994, roz. Jarušková), která žila s manželem Františkem Podešvou na Soláni ve Velkých Karlovicích, kde byli v živém kontaktu s řadou výtvarných umělců a spisovatelů. Fond v rozsahu 15 kartonů byl do PPB získáván postupně v letech 1981–2001, přímo od autorky či její rodiny. Fond obsahuje cenný a rozsáhlý oddíl strojopisů. Jedná se o román *Poslední rok* (1959), povídkový soubor *Prsten* (1974), román *Jeden život* (1975), povídkový soubor *Jen jednu růži* (1979), vzpomínkovou knihu *Zlatá brána* (1984) či povídky *Anička* (1987). Fond obsahuje také četná rozhlasová vyprávění a televizní scénáře Podešvové o životě na Valašsku.

18 Výbor Jiří URBANEC (ed.), *Adresát Josef Kalus*, Frenštát pod Radhoštěm, 1997.

19 Ukázky z Jahnovy poezie, prózy a jeho vzpomínek vyšly nejnověji v publikaci Milan HAMBÁLEK, *Kraj můj milovaný*, Rožnov pod Radhoštěm 2012.

20 O životě Vilmy Volkové pojednává Richard SOBOTKA, *Naše paní Vilma: Ohlédnutí za tetičkou Vilmou Volkovou. Vzpomínky, vyprávění, ohlasy*, Rožnov pod Radhoštěm 2003. Výběr z rukopisných pamětí J. F. Karase (původní název Květnice) vyšel v knize Vlasta ŠANDEROVÁ, *Tišnov mého dětství a mládí*, Tišnov 1981.

**Obr. 8: Marie Podešvová
ve své pracovně v roce 1965.
SZM, PPB, př. č. 83/81/857.**

Cenným fondem je také pozůstalost prozaika Bohumíra Četyny (1906–1974, vl. jm. Bohumír Strnadel). Fond, obsahující osobní doklady, korespondenci a rozsáhlý oddíl rukopisů a strojopisů, byl získán v roce 1980 ze Státního notářství v Novém Jičíně a zahrnuje 30 kartonů. Mezi Četynovými díly nalezneme básně a prózy, jako např. romány z tetralogie *Hukvaldské rebelie: Jednou za Slunovratu* (1950), *Valašský vojvoda* (1957), *Zbojníci* (1954) a *Živly* (1962), povídky pro děti *Sedmikvítek* (1957), román *Drvaři* (1963), román *Ráztoka* (1964), dále vyprávění *Besedy na staré valše* (1969) a další drobné prózy, dramata a články o dějinách Valašska. Nejnovějším přírůstkem do fondu jsou nevydané rukopisné a strojopisné deníky autora, získané v roce 2021.

Literaturu Těšínska a Frýdecka v rámci sbírky PPB reprezentuje rozsáhlý fond bývalého ředitele Lašského muzea ve Frýdku a národopisného pracovníka Josefa Vochaly (1892–1965). Rozsáhlý Vochalův fond čítající 108 kartonů zahrnuje vedle osobních dokladů a korespondence zejm. rukopisy dokumentující vlastivědnou činnost autora. Vochala se zabýval osobností Petra Bezruče, jemuž věnoval řadu svých prací. Ve fondu najdeme mj. rukopis publikace *Místecký pobyt Vladimíra Vaška (1891–1893) a jeho přerod v Petra Bezruče*, kterou vydal později PPB (1963). Vochala se soustavně věnoval studiu národopisné tradice. Značnou část rukopisů představují studie o lidových pověstech (mj. se zbojnickou tematikou) a lidových zvycích. Vedle toho se také zabýval problematikou selských povstání. Fond dokumentuje také činnost národopisného sdružení Sedlišťané. Vochalovy terénní sběry daly vzniknout

také kolekci kramářských tisků, které jsou v PPB uloženy v rámci samostatné sbírky (spolu s kramářskými tisky ze sběrů Vincence Praska a Josefa Ladislava Mikoláše).²¹

Obr. 9: Josef Vochala v roce 1914.
SZM, PPB, př. č. 50/65/11067.

Duchovní život na Frýdecku dokumentuje pozůstalost v 50. letech 20. století vězněného katolického kněze Zdislava Škrabala (1910–2007).²² Pozůstalost byla do sbírky PPB získána v roce 1986 přímo od autora a čítá čtyři archivní kartony. Obsahuje osobní dokumenty, korespondenci a vedle vlastních materiálů i korespondenci a dokumenty Jana Strakoše a rukopisy literární revue *Poesie*. Fond obsahuje také Škrabalovu práci *Jezuité v Opavě* (1948), vydanou bibliofilsky v Místku s dřevoryty Jaroslava Olšáka.

Dodejme, že ve sbírce PPB je také okrajově zastoupena tvorba polsky píšících spisovatelů z Těšínska, kterou zde reprezentuje fond básníka, prozaika a publicisty Henryka Jasiczka (1919–1976). Fond v rozsahu jednoho kartonu byl do PPB přijat v roce 1996 a obsahuje Jasiczkovy básně, povídky a veřejné projevy z roku 1968.

21 Sbírcce je věnována studie M. DRAGONOVÁ – M. SZTURCOVÁ, *Sbírka kramářských tisků v Památníku Petra Bezruče v Opavě*, Slezský sborník 116, 2018, s. 15–49 a katalog M. DRAGONOVÁ – M. SZTURCOVÁ, *Kramářské tisky ze sbírky Památníku Petra Bezruče Slezského zemského muzea v Opavě*, Opava 2019.

22 Škrabal je autorem mnohasvazkových beletrizovaných osobních deníků ze 70. let 20. století, uložených v Zemském archivu v Opavě, pobočka Olomouc. Škrabalův fond je podrobněji popsán ve studii M. DRAGONOVÁ – M. SZTURCOVÁ, *Duchovní život moravskoslezského regionu na příkladu osobností ze sbírek Památníku Petra Bezruče: František Němec, Zdislav Škrabal, Josef Veselý*, Slezský sborník 120, 2022, s. 89–110.

Přehled shrnuje nejvýznamnější fondy literárního archivu Památníku Petra Bezruče a v nich uchovávané sbírkové předměty s cílem podnícení zájmu o tuto problematiku. Tento rozsáhlý a cenný sbírkový fond svou časovou, místní a obsahovou rozmanitostí dokumentuje bohatou literární tradici Slezska a severní Moravy a umožňuje vhled do pestré sítě vzájemných literárních kontaktů a vztahů jednotlivých spisovatelů. Tvorba známých, ale i méně známých osobností je důležitým pramenem pro poznání regionálního kulturního a literárního života a formování kraje identity od druhé poloviny 19. století až do současnosti.

Mgr. Monika Szturcová, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
szturcova@szm.cz

K metodice a praxi vedení obecních kronik v Severomoravském kraji v 70. a 80. letech 20. století¹

Abstract

The text focuses on the issue of municipal chronicles in former North Moravian Region of Czechoslovakia in the era of 1970s and 1980s. The attention is paid to methodical supervision of museums and on technical and administrative problems of the work of chroniclers. The research is based mainly on agenda of the then Regional Council of Chroniclers.

Keywords: *chronicles, museums, methodical supervision*

Kroniky měst a obcí představují badatelsky často využívaný pramen, byť okolnostem jejich vzniku je dosud věnována relativně malá pozornost. V současné době vedení komunálních kronik upravuje zákon č. 132/2006 Sb. a uvedená agenda spadá do gesce ministerstva vnitra. Metodickou podporu kronikářům tak zajišťují primárně státní archivy, stejně jako neformální stavovská sdružení, celkově však „metodické vedení“ nemá ucelenou a systematizovanou podobu.² Oproti tomu v předlistopadové éře hrála z hlediska metodického vedení kronik stěžejní úlohu muzejní pracoviště. Směrnice ministerstva školství a kultury o vedení kronik z 30. 1. 1956 pověřovala dohledem nad kronikami okresní a krajská muzea.

V případě někdejšího Severomoravského kraje, zřízeného roku 1960, představovalo ústřední autoritu Slezské muzeum v Opavě, konkrétně jeho muzeologické pracoviště. To se sice etablovalo již v závěru 60. let 20. století, jehož výrazná aktivizace však přichází až ve druhé polovině následující dekády s nástupem Vladimíra Tkáče (*1946).³ Uznávaný muzeolog působil zároveň jako předseda Krajské kronikářské rady (dále KKR). Další klíčovou postavou se na počátku 80. let stal Jaromír Kalus na pozici krajského kronikářského metodika. Taktéž okresní metodici pro vedení kronik obvykle působili při okresních vlastivědných muzeích (dále OVM), resp. vlastivědných ústavech (dále VÚ). Ostatně i zasedání KKR obvykle probíhala v jednotlivých muzeích kraje.

Právě díky činnosti Tkáče a Kaluse se v opavském muzeu dochovaly dva fascikly spisů, týkajících se práce kronikářů v Severomoravském kraji zhruba od poloviny 70. do poloviny 80. let. Zatímco obecné metodické zásady byly publikovány v dobových odborných statích, zkoumaná agenda opavského muzeologického pracoviště reflektuje především každodenní otázky dobové kronikářské praxe. Na jejím základě tak můžeme rekonstruovat tehdejší postavení kronikářů a jejich vztahy se samosprávami a metodickými pracovišti. Prameny zároveň umožňují vhled do práce metodiků.⁴

K úkolům kronikářského metodika – muzejníka kromě dohledu nad prací kronikářů patřilo také systematické vytěžování kronik pro potřeby muzeí, resp. vlastivědných ústavů. Metodický dokument Ústředního muzeologického kabinetu (dále ÚMK) při Národním muzeu

1 Tato stat' je věnována památce PhDr. Jaromíra Kaluse (1947–2022), který inicioval její vznik, bohužel jeho nečekané úmrtí znemožnilo jeho zamýšlenou autorskou spolupráci.

2 K současné situaci kronikářské práce viz např. Petr RAK, *Obecní kroniky a jejich úsilí*, in: Česká beseda o německých a českých kronikách a dalších vyprávěcích pramenech. Příspěvek z konference pořádané 9. listopadu 2001, Dolní Břežany 2006, s. 113–116; *Kroniky a kronikáři*, Sborník Státního okresního archivu Šumperk 6, 2013, s. 70–73. Z dobové produkce viz např. František HYBŠ, *Kronikář a mládež*, Muzejní a vlastivědná práce: Časopis Společnosti přátel starožitností 5 (75)/1, 1967, s. 48–49; Hš, *Kronikář a veřejnost*, Tamtéž, s. 49–50; Václav PUBAL, *Kroniky a kronikáři*, Praha 1975.

3 Muzeolog a publicista, autor řady turistických průvodců a regionálně-historických statí.

4 Neení-li uvedeno jinak, všechny citace v textu pocházejí právě z této neinventarizované agendy KKR.

v Praze z podzimu 1978 doporučoval „heslovitě vyexcerpovat kroniky od r. 1945 z hlediska jednotlivých oborů v muzeu zastoupených“. Výsledkem měla být tzv. pasportizace, tedy vytvoření schematického přehledu obsahu kronik pro potřeby případného dalšího badatelského vytěžení. Šéf ÚMK Václav Pubal (1913–1992),⁵ současně předseda Ústředního poradního sboru pro kronikářství (dále ÚPSK), správně upozorňoval na to, že výsledky podobné exerce budou nutně torzovité a nevyvážené. Pro usnadnění badatelské orientace v kronikách měla být kronikářům zdůrazňována potřeba vést u pamětních knih rejstříky. Jako model vzorové pasportizace byl uveden příklad kroniky Prasetína, provedený muzeem v Soběslavi.

V roce 1982 ÚPSK také začal připravovat systém centrální evidence kronik a kronikářů. V přípravné komisi, iniciované Pubalem, zasedal kromě Tomáše Grulichy (1951–2020)⁶ z ÚMK a Jiřího Pernese (*1948)⁷ z Metodicko-muzeologického oddělení Moravského muzea v Brně rovněž Jaromír Kalus. Spolupráce opavského metodického pracoviště s centrálními autoritami v Praze tedy zjevně probíhala na poměrně úzké bázi.

Tkáčova a Kalusova agenda nám však, vyjma vzhledu do práce metodiků, umožňuje nahlédnout zejména do dobové kronikářské „každodennosti“.

Kronikáři dle poměrně obecně formulovaných záznamů tradičně často čelili nedůvěře či nezájmu národních výborů, pro něž vedení pamětních knih představovalo jednu z mnoha součástí agendy, která obvykle nepatřila k prioritám. Zejména na Bruntálsku a Šumpersku, tedy v regionech nejcitelněji zasažených poválečnými demografickými změnami, se po celé sledované období setkáváme s neobsazenými pozicemi kronikářů.⁸ Oproti tomu aktiv kronikářů Karvinska roku 1980 spokojeně konstatoval „vzestup prestiže kronikářské práce u Národních výborů“.

Kroniky většinou vedli smluvně zaměstnaní externisté při jiném povolání, nebo jako penzisté. Jen menší část kronikářů tvořili kmenoví zaměstnanci samospráv. Práci kronikářů ve sledovaném období komplikovalo také zavádění tzv. druhé generace střediskové soustavy od roku 1976.⁹ Touto správní reformou řada kronik menších sídel zanikla, naopak kronikářům střediskových obcí se výrazně rozšířila územní působnost. Například v okrese Frýdek-Místek se Okresní kronikářská rada na jaře 1979 připravovala na očekávané snížení počtu kronikářů z 88 na 31.

O postavení kronikářů si můžeme udělat představu na příkladu okresu Nový Jičín, kde v únoru 1979 bylo vedeno 67 kronik, z nichž 29 bylo přihlášeno do okresní soutěže.¹⁰ Personální obsazení kronikářských míst zajišťovalo 65 smluv a 7 úvazků. Na Přerovsku ve stejné době šlo o 72 smluv a 10,5 úvazku na 71 kronik. O zastoupení žen mezi kronikáři hovoří záznam z okresu Frýdek-Místek z roku 1976, kdy ženy vedly 17 % kronik (15 z 88). Zajímavá je též statistika ze Vsetínska, kde k roku 1978 působilo ze 77 kronikářů 16 učitelů, 12 dělníků a členů JZD a 49 důchodců a ostatních. Z hlediska věku bylo 30 osob mladších 50 let, čtyři kronikáři naopak překročili sedmdesátku.

5 Mj. náměstek ředitele Národního muzea a redaktor časopisu *Muzejní a vlastivědná práce*.

6 Historik a muzeolog, vedle působení v Národním muzeu zastával také funkci kastelána zámku v Klášterci nad Ohří. V letech 2006–2018 byl rovněž aktivní v komunální i celostátní politice.

7 Historik, bývalý ředitel Ústavu pro studium totalitních režimů.

8 V roce 1983 nebyly vedeny kroniky v pěti obcích Bruntálska a osmi obcích Šumperska. V okresech Karviná, Nový Jičín, Olomouc, Ostrava a Přerov absentoval vždy jeden kronikář.

9 K problematice srov. Lukáš KALECKÝ, *Středisková soustava osídlení – moderní utopie, nebo tradiční nástroj uspořádání prostoru?*, dostupné z: <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6544450> [citováno ke dni 1. 7. 2023].

10 V současnosti soutěže kronikářů pořádají některé kraje.

Nemáme podrobné údaje o věkové a profesní skladbě kronikářů, nicméně doložené případy ukazují, že zejména na pozicích okresních metodiků nezdědka byli starší lidé, při jejichž penzionování či indispozici se obtížně hledal nástupce. Kupříkladu na Frýdeckomístecku exponovanou funkci v roce 1976 zastával třiaosmdesátiletý Vladimír Škuta (1892–1987).¹¹ Vsetínský okres zase v roce 1978 kvůli onemocnění metodika Karla Krčmáře dočasně přišel o zastoupení na poradě Krajské kronikářské rady.

Taktéž v olomouckém okrese, kde bylo v polovině 70. let vedeno 61 kronik, od roku 1970 chyběl okresní metodik. Koordinační funkci tak v praxi vykonával předseda letopisecké komise při okresním národním výboru (dále ONV) Zdeněk Šprinc (1918–1988),¹² po jehož onemocnění v létě 1975 již metodické vedení zcela chybělo. Na jednání v březnu následujícího roku se zástupci kraje a okresu shodli na nutnosti provést inventuru stavu kronik v jednotlivých obcích, stejně jako stavu smluvního zajištění práce kronikářů. Tento úkol měl zajistit brigádník VÚ v Olomouci, přičemž z pracovníků oddělení nejnovějších dějin VÚ měl být vybrán nový metodik, jenž by zároveň zasedal v letopiseckém aktivu při odboru kultury ONV.

Další potíže, na něž vedení kronik naráželo, měly ryze technicko-administrativní charakter. Například OVM v Novém Jičíně v březnu a dubnu 1979 opakovaně žádalo Tkáče o zaslání dalších pracovních výkazů pro kronikáře, jichž byl nedostatek.

Ne vždy bylo v silách okresních a krajských metodiků udržet si přehled v celém svěřeném regionu. Metodička VÚ v Bruntále Eva Mádrová v roce 1975 vytkla za cíl okresního poradního sboru pro kroniky seznámit se osobně se všemi kronikáři okresu a dále „*napomáhat při výběru a ustavení kronikáře*“ v obcích, kde funkci nikdo nevykonával. To byl případ devíti samospráv na Bruntálsku. Vyjma Bruntálska se potíže vyskytovaly i ve vsetínském okrese, kde v roce 1978 nebylo vedeno 17 kronik. Buďto kronikář zcela chyběl, nebo jeho práce stagnovala. Osobní iniciativou okresního metodika Karla Krčmáře se však dařilo tyto nedostatky napravit a výroční zpráva vyznívala celkově optimisticky. Krčmář zde také jako jeden z mála poukazoval na potřebu věnovat větší péči i podnikovým a školním kronikám. Specifický postup zvolil VÚ v Přerově, kde mezistupeň mezi okresním metodikem a obecními kronikáři zajišťovalo 13 obvodových kronikářů.

K často diskutovaným tématům patřila fotodokumentace. V Karviné VÚ v únoru 1978 připomínal podnikům povinnost zajišťovat fotografování stavebních zásahů do životního prostředí. Dále se kronikářům doporučovalo věnovat pozornost etnografii a folkloristice v souladu s výzkumnými záměry ČSAV. (S akademií věd spolupracovali i kronikáři šumperského okresu při řešení výzkumného úkolu Etnické proměny pohraničí v roce 1981). Kronikáři karvinského okresu zároveň měli publikační prostor v podobě vyhrazené rubriky v časopise Těšínsko. Na rok 1978 byly na Karvinsku plánovány čtyři kronikářské aktivity s následujícími tématy: „*Dokumentace současného života na venkově*“, „*Techniky fotografické dokumentace*“, „*Zpracování příloh ke kronikářské dokumentaci*“ a „*Exkurze do podnikového archivu TŽVŘSR [Třineckých železáren Velké říjnové socialistické revoluce – pozn. aut.] v Třinci.*“

11 Dříve učitel, poté ředitel Lašského muzea a kronikář. Jeho pozůstalost je uložena ve Státním okresním archivu Frýdek-Místek.

12 Profesí právník, zároveň vlastivědný a osvětový pracovník.

Mimo exkurzí ke vzdělávání kronikářů patřily i přednášky. Například v lednu 1980 v Českém Těšíně 14 přítomným účastníkům referoval paleobotanik Emanuel Opravil (1933–2005)¹³ z archeologického pracoviště ČSAV v Opavě o ekologickém vývoji regionu.

Nejprestižnější a patrně též nejefektivnější prostředek motivace a výchovy kronikářů představovaly jejich soutěže, jež probíhaly v okresních, krajských i celostátních kolech. Fungování soutěžního mechanismu lze ilustrovat na II. celonárodní soutěži kronikářů na počest 30. výročí Vítězného února a 35. výročí osvobození Československa v letech 1978–1980. V té se hodnotila čtyři hlavní kritéria, tedy popis únorových událostí, zápisy z předchozích pěti let (které musely být schváleny NV), dokumentární přílohy k předchozím dvěma bodům a doklady o kulturním a odborném využití kronik v posledních letech.

Soutěžící byli rozděleni do pěti kategorií dle velikosti obce. Do krajského kola postupovala nejlepší kronika každého okresu. V každé z pěti skupin okresního kola měli být oceněni tři nejlepší kronikáři. Vítězné kroniky celostátního kola čekalo vystavení v Národním muzeu. I některé okresy, mezi nimi Bruntál a Frýdek-Místek, roku 1979 realizovaly výstavy vítězných kronik okresní soutěže.

Obdobné členění do kategorií se aplikovalo i při III. celonárodní soutěži v letech 1983–1985, z níž se dochovalo podrobné hodnocení výsledků krajského kola. Díky tomu si můžeme učinit představu o tom, jaká kritéria byla na tehdejších kronikách ceněna.

Například u Rapotína-Rejchartic, vítězné obce první kategorie, třináctičlenná komise vyzdvihla čtivost a přehlednost, byť text „*není příliš obsažný*“. I u dalších oceněných kronik se opakovaně vyzdvihuje přehlednost a systematicčnost. Dílčí nedostatky hodnotitelé vytkli Starému Bohumínu, jehož kronika „*poněkud postrádá hlubší propracování statě týkající se změn ve způsobu života místních obyvatel*“. U Trojanovic na Novojičínsku komise kvitovala doplnění textu vhodnou fotodokumentací. V případě Klimkovic byly vyzdvíženy údaje o zakládání a činnosti JZD, doplněné statistikami a grafy. U Hradce nad Moravicí komisi zaujaly netradiční způsoby průvodní dokumentace, jež však v textu bohužel nejsou blíže specifikovány. Obecně hodnotitelé kladli důraz na zachycení hospodářského vývoje a občanské vybavenosti. Být to není explicitně řečeno, z dikce dokumentů jasně vyplývá, že kroniky měly apriorně vytvářet narativ „pokroku“, zejména ve srovnání s předúnorovým obdobím.

Kromě soutěží další motivační faktor představovaly besedy při okresních aktivech nad vybranými „vzorovými“ kronikami. Mezi ceněné autory patřil kronikář Orlové a historik hospodářství Jan Steiner, jeden z nemnoha akademicky vzdělaných profesionálů mezi kronikáři (1932–2015).¹⁴

Severomoravští a slezští kronikáři a metodikové samozřejmě nepůsobili izolovaně, nýbrž sledovali trendy svého oboru v jiných regionech ČSSR. Vyjma doporučení ze strany pražského ÚMK se zdrojem inspirace stávaly i různé události v dalších krajích. Kupříkladu v březnu 1983 na zasedání Krajské kronikářské rady zazněl obsáhlý referát o 5. přehlídce amatérských filmových kronik v Mělníku, po němž následovala debata o využití filmových nahrávek jako příloh k psaným kronikám. Ačkoliv zápis z jednání se o nové „*progresivní*“ metodě vyjadřuje velmi optimisticky, zůstává otázkou, jaký byl pohled „řadových“ kronikářů, zvláště vezmeme-li v potaz náročnost archivování filmových nahrávek s tehdejší technikou. Na téže poradě Jaromír Kalus informoval o výstavě podnikových kronik a kronik pracovních kolektivů v Ostravě. Příznačné pro dobovou progresivistickou rétoriku je, že projednávání „*stavu a současných*

13 Paleobotanik a sběratel bibliofilii, věnoval se především výzkumu Jesenicka.

14 Historik a pedagog.

problémů kronikářské práce“ zápis odbývá jedinou větou. Na které praktické problémy si kronikáři stěžovali, tak dokument bohužel neprozrazuje.

K úkolům kronikářů patřila také účast na předvolební agitaci. O praktické realizaci zmíněného nařízení se však zkoumaná agenda nezmiňuje. Lze předpokládat, že vzhledem k výše popsaným potížím s obsazením pozic kronikářů měla situace v řadě lokalit k ideálu daleko.

Obecně lze shrnout, že mnohé z praktických obtíží kronikářské práce se projevovaly a projevují nadčasově. Do této kategorie patří různá míra podpory ze strany samospráv, stejně jako komplikace spojené s personální a generační obměnou na pozicích kronikářů. Nicméně spolupráce kronikářů s paměťovými institucemi, stejně jako nadregionální propojování kronikářů formou soutěží, seminářů atd., mělo v porovnání s předválečnou i polistopadovou dobou výrazně intenzivnější a systematictější charakter, byť determinovaný vlivem dobové ideologie na podobu kronik. Za pozornost stojí důraz na fotografickou a filmovou dokumentaci, stejně jako úsilí o kulturní a vzdělávací využití kronik. Při formulování závěrů je však nutno mít na paměti, že oficiální zápisy z porad a schůzí, z nichž výzkum vychází, mají tendenci bagatelizovat problémy a nedostatky, takže poskytují toliko dílčí pohled na problematiku.

Podrobnější zmapování a zhodnocení práce kronikářů a metodiků ve sledované období tak bude možné až po rozsáhlejším archivním a orálně-historickém výzkumu.

Mgr. Ivana Kolářová
Slezské zemské muzeum
kolarova@szm.cz

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
kolar@szm.cz